

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“AZƏRBAYCANIN BANK SEKTORUNDA MÜƏSSİSƏDAXİLİ AUDİT
VƏ ONUN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ ” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Hüsüyeva Tünzalə Nadir qızı

BAKİ – 2019 il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d. dos., Əhmədov Fariz Saleh oğlu

“ ___ ” _____ **2019-ci il**

**“AZƏRBAYCAN BANK SEKTORUNDA MÜƏSSİSƏDAXİLİ AUDİT VƏ ONUN
TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ ” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: İstehsal sferasında mühasibat uçotu və audit

Qrup: 400

Magistrant:
Hüsüeva Tünzalə Nadir
qızı

Elmi rəhbər
i.e.n., dos. Tağıyeva Nigar Sabir qızı

Proqram rəhbəri
i.e.n. dos.Seyfullayev İlqar Zülfüqar
oğlu

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

BAKI – 2019 il

Internal audit in Azerbaijan banking sector and its organization problems

Summary

The actuality of the research: Effective organization of internal audit plays an important role in the steady and sustainable operation of commercial banks, the integrity, transparency of banking transactions, compliance with current legislation, the adoption of significant management decisions by the management and others. to perform tasks. Therefore, it is important and relevant to present the essence of internal audit in the banking sector of Azerbaijan, to overcome existing problems in this area, to find solutions to the problem, to propose development trends and prospects for development.

Purpose and Objectives of Research: The main purpose of research is to identify the optimal ways to address the problems that arise in improving and improving internal audit in commercial banks, taking into account the major trends in the world banking system and economic processes.

Used Research Methods: As a theoretical-methodological bases of the research the official reports of the Ministry of Finance of the Republic of Azerbaijan, Central Bank, The State Statistics Committee of Azerbaijan, as well as books of important scientists in the field of economics and various electronic resources have been used.

Research Information data: In the present situation, studies have been conducted to further develop the tax system by using foreign literature, and the experiences and innovations stated here have been put forward and relevant proposals have been made.

Results of the study: As a result of the research, problems of internal audit in Azerbaijan banking sector have been studied and recommendations for solving problems have been provided.

Scientificaly-practical significance of the results: The practical significance of the research is to analyze the internal audit in the banking sector and to study the problems.

Key words: internal audit, banking system, internal control, internal audit principles

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
ÜDM	Ümumi daxili məhsul
DAB	Daxili Audit Bölməsi
MHBS	Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları
EY	Ernst & Young
d.	digər

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	6
Fəsil 1. Bank sistemində daxili auditin nəzəri-metodoloji əsasları	
1.1. Bank sektorunda daxili auditin ümumi prinsipləri, məqsəd və vəzifələri.....	10
1.2. Bank sektorunda daxili auditin aparılmasının zəruriliyi.....	17
1.3. Banklarda daxili auditin maliyyə nəzarətində rolu və yeri.....	25
Fəsil 2. Azərbaycanın bank sektorunda daxili auditin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi	
2.1. Azərbaycanın bank sektorunda daxili auditin təşkili və idarə edilməsinin qanunauyğunluqları.....	30
2.2. Azərbaycanın bank sektorunda daxili auditin cari vəziyyətinin təhlili.....	34
2.3. Azərbaycanın bank sektorunda daxili auditin cari vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və beynəlxalq təcrübənin tətbiqi imkanları	42
Fəsil 3. Azərbaycanın bank sektorunda daxili auditin təşkili problemləri və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	
3.1. Azərbaycanın bank sektorunda daxili auditin təşkilinin metodiki problemləri.....	49
3.2. Azərbaycanın bank sektorunda daxili auditin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və inkişaf perspektivləri.....	53
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	62
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	64
Cədvəllərin siyahısı.....	67

GİRİŞ

Tədqiqatın aktuallığı. Son onilliklər ərzində Azərbaycanda iqtisadi islahatların ən önəmli fazası uğurla sonlandırılmış, həmçinin, ölkənin maliyyə və bank sistemində milli iqtisadiyyatın inkişafı prioritetlərinə adekvat mexanizmlərin formalaşdırılması və tətbiqi məsələlərinin sürətləndirilməsi nisbətən təmin olunmuşdur. Ölkəmizdə son 10 ildə stabil fəaliyyəti ilə seçilən bank sistemi formalaşmışdır, eləcə də bank sisteminin nəzarət mexanizmləri ön planda olmuşdur. Bank nəzarəti növlərindən biri də daxili auditdir. Daxili audit bankların fəaliyyətinin inkişafına, əhəmiyyətinin artırılmasına yönəldilmiş müstəqil, obyektiv, məsləhətverici və təminatverici fəaliyyətdir. Daxili audit xidməti riskin idarəsi, nəzarət və habelə nəzarətin artırılmasında bankın məqsədlərinə çatmasında böyük yol oynayır. Daxili audit bankın nəzarət sistemlərinin fasiləsiz yoxlanılması prosesinin, həmçinin bankın prudensial və etibarlı idarə edilməsini, sabit fəaliyyətini təmin edən bankın daxili nəzarətinin bir hissəsidir. Daxili audit mexanizmindən dünya bank sistemində və beynəlxalq səviyyədə bankların korporativ idarəsinin və bankların strateji vəzifələrinə müvafiq onların fəaliyyətləri üzrə ümumi nəzarət strukturunun yaradılması ilə bağlı önəmli vəzifələrin reallaşdırılması funksiyalarını yerinə yetirmək üçün istifadə olunur. Bank sistemində daxili auditin məqsədyönlü təşkili kommersion banklarının stabil və davamlı fəaliyyətində xüsusi rol oynamaqla bərabər, bank əməliyyatlarının şəffaflığı, dürüstlüyü və mövcud qanunvericiliyə uyğunluğu, rəhbərlik tərəfindən əsas idarəetmə qərarlarının qəbulu və s. vəzifələrin həyata keçirilməsinə imkan yaradır. Bu səbəbdəndir ki, dünya iqtisadi proseslərinin qəlizliyi ilə seçilən müasir şəraitdə kommersion banklarının risklərinin effektivli idarə edilməsində mühüm əhəmiyyətə malik daxili auditin təkmilləşdirilməsi yollarının və istiqamətlərinin iqtisadi dəlillərlə müəyyənləşdirilməsi və əsaslandırılması mühüm vəzifələr kimi xarakterizə olunurlar. Yuxarıda göstərilən amillər nəzərə alınmaqla, Azərbaycan bank sektorunda daxili auditin mahiyyətini açmaq, bu sahədəki mövcud

problemləri qabartmaq, problemin həlli yollarını axtarmaq, təkmilləşdirmə istiqamətləri və inkişaf perspektivləri təklif etmək zəruridir və aktualdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Dissertasiya işi üzərində işləyərkən bank auditi üzrə tədqiqatçıların fikirlərindən, audit şirkətləri tərəfindən aparılmış araşdırmaların nəticələri əsas tutulmaqla beynəlxalq təcrübə və onun Azərbaycan bank sektorunda tətbiq imkanları öyrənilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi dünya bank sistemindəki və iqtisadi proseslərdəki dəyişikliklər, önəmli tendensiyalar nəzərə alınmaqla, banklarında daxili auditin daha da təkmilləşdirilməsi və inkişafındakı problemlərin həlli istiqamətlərinin optimal vasitələrinin müəyyənləşdirilməsidir. Tədqiqat işinin əsas məqsədinə və bu işin strukturuna müvafiq olaraq, qeyd edilən vəzifələrin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

1. Təcrübə əsasında daxili auditin mahiyyətinin, Azərbaycan Respublikasının bank sektorunda rolunun müəyyən edilməsi;
2. Daxili auditin bankın idarəetməsindəki rolunun və mahiyyətinin müəyyən edilməsi;
3. Bank sektorunda daxili auditin təşkili və tənzimlənməsində mövcud olan problemlərin tədqiqi;
4. Banklarda daxili auditin idarəedilməsi metodikasının yaradılması və tətbiqi strukturunun müəyyən edilməsi;
5. Bank sistemində risklərin idarə olunması və daxili auditin yaradılması prosesində dünya bank sistemin mövcud olan mexanizmlərin araşdırılması;
6. Dünya bank sistemin təcrübəsinin öyrənilməsi və tətbiqi metodikasının Azərbaycan bank sektoruna tətbiqi istiqamətlərinin araşdırılması;
7. Azərbaycanın bank sektorunda daxili auditin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və inkişaf perspektivləri

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları. Dissertasiya işinin hazırlanması zamanı tətbiq edilən metodlar bunlardır: analiz, sintez, müşahidə, induksiya, deduksiya, iqtisadi təhlil metodları və s.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları kimi Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, Statistika komitəsindən əldə olunmuş rəsmi hesabatlarından, həmçinin iqtisadi sahədə önəmli alimlərin kitabları və müxtəlif elektron resurslardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Dissertasiya işi üzərində işləyərkən bank auditi üzrə yerli və xarici ədəbiyyatlardan, tədqiqatçıların fikirlərindən, müxtəlif internet resurslarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın predmeti Azərbaycan bank sektorunda daxili auditin mahiyyəti və zəruriliyinin açılması və metodiki problemlərinin həlli istiqamətlərinin məcmusudur.

Tədqiqatın obyekt Azərbaycanın bank sektoru, kommersiya bankları və onlarda daxili auditin təkmilləşdirilməsi istiqamətləridir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- daxili auditin nəzəri-metodoloji və metodiki əsasları kompleks və sistemli şəkildə tədqiq olunmuşdur;
- daxili auditin həyata keçirilməsi metodları və prinsipləri və onun bankın idarəetmə sistemində rolu açıqlanmışdır;
- beynəlxalq təcrübələr nəzərə alınmaqla banklarda daxili audit sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri üzrə tövsiyələr işlənmişdir;
- daxili auditin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları göstərilmişdir və s.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Elmi işdə Azərbaycan bank sektorunda daxili auditin inkişaf istiqamətləri, perspektivləri elmi-praktiki baxımdan tədqiq edilmişdir. Həmçinin daxili auditin aparılma metodikasının təkmilləşdirilməsi yönündə irəli sürülən təkliflər banklarda daxili auditin müasir prinsip və tələblərə uyğun keçirilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat işinin həcmi və strukturu. Təqdim edilmiş dissertasiya işi xülasə, giriş, üç fəsildən, nəticə, ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. Dissertasiya işinin mətni 67 səhifədən ibarətdir.

I FƏSİL. BANK SİSTEMİNDƏ DAXİLİ AUDİTİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Bank sektorunda daxili auditin ümumi prinsipləri, məqsəd və vəzifələri

Bank bazarı infrastrukturunun ən zəruri və önəmli elementlərindən biri də bankın auditini reallaşdıran subyektlərdir. Digər nəzarət orqanları kimi, bu subyektlər də ölkədə bank sisteminin daha yaxşı fəaliyyət göstərməsi, dayanıqlığının möhkəmləndirilməsi, maliyyə cəhətdən gücləndirilməsi, dünya bank sistemində keçidini təmin edir. Bank sistemi başqa sistemlərdən öz xüsusiyyətlərinə görə seçildiyi kimi, bankdaxili audit də özünəməxsus xüsusiyyətlərə sahibdir. O, özündə bank sisteminin və onun strukturlarının xüsusiyyətlərini cəmləşdirir. Hər bir ölkədə bank sisteminin və onun auditinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bu həmin ölkənin yaranma tarixi, kökləri, qanunvericilik bazası, fəaliyyət qaydaları və başqa bu kimi amillərdən asılıdır.

Kommersiya banklarının fəaliyyətinə nəzarət edilməsi zərurəti bank sisteminin bazar iqtisadiyyatındakı fəaliyyət xüsusiyyətlərindən formalaşır. Bank sistemi ölkənin iqtisadi fəaliyyətində vasitəçi rolunu oynayır. Banklar fiziki və hüquqi şəxslərin pul vəsaitlərini cəlb edərək, həmin pul vəsaitlərini daha səmərəli istifadə üçün başqa fiziki və hüquqi şəxslərə yönləndirir. Banklar ictimai həyatın infrastrukturunun vacib elementlərindən biri olduğuna, iqtisadiyyatda olduqca mühüm funksiyaları yerinə yetirdiyinə, iqtisadiyyatın stabil inkişafının bu sistemdən asılılığına görə onun fəaliyyətinə daimi nəzarət olmalıdır.

Hazırda bankların fəaliyyətinə nəzarətin 3 forması mövcuddur:

1. dövlət nəzarəti;
2. daxili nəzarət;
3. müstəqil nəzarət.

Dövlət nəzarəti. Ölkədəki bütün banklar Mərkəzi Bank və digər qanunvericilik orqanları tərəfindən qəbul olunan, kommersiya banklarının və kredit təşkilatlarının fəaliyyətini və idarəedilməsini tənzimləyən qanunlar toplusu çərçivəsində fəaliyyət göstərir.

Daxili nəzarət. Bu formaya kommersiya banklarının fəaliyyətinə Mərkəzi Bank tərəfindən keçirilən nəzarət aid edilir. Onun məqsəd və vəzifələri müvafiq qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunur.

Müstəqil nəzarət. Bu forma kənar, müstəqil təşkilatlar, daha dəqiq desək, auditor firmaları tərəfindən reallaşdırılır.

Yuxarıda sadalanan audit və nəzarət formaları dövlət qanunvericiliyinə uyğun olaraq aparılır. Bu formaların hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır və onların realizə edilməsi üçün attestasiya qaydaları mövcuddur.

Qeyd etdiyimiz kimi auditin mühüm əhəmiyyətə malik növlərindən biri də bank auditidir. Onun əsas məqsədi kredit təşkilatının maliyyə hesabatının düzgünlüyünün və adekvatlığının yoxlanılması, kredit təşkilatı tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatların ölkədə qüvvədə olan qanunların tələblərinə uyğunlaşdırılmasıdır. Bu məqsədin reallaşdırılması bütün kredit təşkilatlarının və ümumilikdə ölkənin bank strukturunun etibarlılığının yüksəlməsi, dayanıqlığının möhkəmlənməsi, stabil fəaliyyət şəraitinin yaradılması, aparılan əməliyyatların keyfiyyətinin və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Daxili audit kommersiya təşkilatlarının fəaliyyətinin inkişafına yönəldilmiş müstəqil, obyektiv, məsləhətverici və təminatverici fəaliyyətdir. Bu fəaliyyət risklərin idarə olunması, idarəetmənin və nəzarətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə və inkişafına sistemli yanaşmaqla kommersiya təşkilatlarına öz məqsədlərinə çatmaqda köməklik göstərir.

Daxili audit – bankın nəzarət və risklərin idarə olunması sistemlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədi ilə yaradılan və icra orqanlarından tamamən müstəqil olan və gəlir gətirməyən xidmətidir. Bu xidmət risklərin idarə olunması, nəzarət və nəzarətin artırılması yönündə bankın məqsədlərinə çatmasında kömək edir. (Məmmədov K.B., 2014, Azərbaycanın vergi jurnalı, s.159-166.)

Daxili audit bankın aktivlərinin təhlükəsizliyini təmin edən nəzarət mexanizmlərinin mövcudluğunu, bankın nəzarətədiçi orqanlara, səhmdarlara və ictimaiyyətə təqdim etdiyi hesabatların tamlığını, dəqiqliyini və dürüslüyünü

təsdiq edir. O, bankın daxili nəzarət sisteminin daimi yoxlanılması prosesinin, bankın prudensial və etibarlı idarə olunmasını və fəaliyyətini təmin edən nəzarət sisteminin ayrılmaz hissəsidir. Daxili audit bankın İdarə Heyətindən və Müşahidə Şurasından müstəqil fəaliyyət göstərir.

Əgər, bankın fəaliyyətində nəzarət mexanizmləri, qeyri-səmərəlilik, əməliyyat proseduraları, uyğunsuzluqlar, saxtakarlıq və ya qəsdən manipulyasiyanın nəticəsində yarana biləcək zərər minimuma endirilə bilirsə, daxili auditin proqramı mükəmməl hesab edilir. Səmərəli daxili audit isə bank fəaliyyətinin nəzarətini təmin edir, bankın əməliyyatlarının etibarlılığına və dəqiqliyinə xidmət göstərir.

Daxili auditin məqsədləri və vəzifələri əsasən audit bölməsindən bankın aşağıda göstərilən sahələrdə fəaliyyətinin analiz edilməsini, qiymətləndirilməsini və hesabatların verilməsini tələb edir:

- Qüvvədə olan qanunvericiliyə və normativ xarakterli aktlara riayət olunması;
- Risklərin tənzimlənməsi və idarəsi;
- Daxili nəzarət sisteminin mövcudluğu;
- Yeni bank əməliyyatlarının, proseslərinin hazırlanmasında və ya tətbiqində keyfiyyət prosedurları;
- Bank aktivlərinin qorunması üzrə prosedurlar;
- Uçot məlumatlarının adekvatlığını təmin etmək üçün prosedurlar;

Bəzən, daxili audit bölməsi bankların reqlamentində dəyişikliklərin edilməsi haqda tövsiyələr də edə bilər.

Daxili auditin məqsəd və vəzifələri aşağıdakılardır:

- ✓ bankın əməkdaşları və ayrı-ayrı struktur bölmələrinin yerinə yetirdiyi əməliyyatların qanunvericiliyə və daxili sənədlərə uyğunluğunu müəyyənləşdirmək məqsədilə, daimi olaraq yoxlamaların həyata keçirilməsini təmin etmək;
- ✓ bank əməkdaşları tərəfindən qanunvericiliyin, təlimatların, sənədlərin, peşə etikası tələblərinin pozulması faktlarını araşdırmaq, uyğunsuzluqları, saxtakarlıq əlamətlərini aşkara çıxarmaq;

- ✓ aşkar edilən səhvlərin aradan qaldırılması məqsədilə tövsiyələr hazırlamaq;
- ✓ aparılan yoxlamaların nəticələri və aşkar edilən faktların sənədləşdirilməsini təmin etmək;
- ✓ aparılan yoxlamaların nəticələri, aşkar edilən yeni risklər, nöqsanlar, çatışmazlıqlar barədə vaxtında bank rəhbərliyini məlumatlandırmaq;
- ✓ bank əməkdaşları tərəfindən qanunların, normativ aktların, daxili qaydaların tələblərinin öyrədilməsi üzrə işin təşkilinə nəzarət etmək;
- ✓ mühasibat uçotu və hesabatlılığın adekvatlığını təhlil etmək;
- ✓ nəzarət mexanizmləri və qaydaların, həmçinin əməliyyatların səmərəliyinə qiymət vermək;
- ✓ yeni siyasət formalaşdırılarkən, o cümlədən köhnə siyasətə yenidən baxılarkən, və ya yeni fəaliyyətin planlaşdırılması prosesində nəzarət mexanizmlərinin işini təmin etmək.

Daxili audit əməkdaşlarının bankları yoxlamaq üçün mühasibat, uçot-hesabat, pul-hesabat və başqa sənədlərə icazəsi olur. Onlar bank işçilərinin hərəkətlərinin, yerinə yetirdikləri əməliyyatların qanunvericiliyin tələblərinə uyğunluğunu təyin etməklə məşğuldurlar. Bankın struktur bölmələrinin fəaliyyətini audit etmək, müxtəlif əməliyyatların qısamüddətli dayandırılması barədə tövsiyələr vermək, vacib hallarda daxili auditlə bağlı məsələlərin həllinə bankın başqa struktur bölmələrinin işçilərini cəlb etmək daxili audit bölməsinin işçilərinin birbaşa vəzifələrindəndir.

O cümlədən bankın əməkdaşları da daxili audit işçiləri ilə qarşılıqlı əlaqədə müəyyən vəzifələri icra etməlidir. Yəni, bank işçiləri qanunvericiliyin pozulması, o cümlədən banka ziyan dəyməsi faktları haqqında daxili audit xidmətinə məlumat verməli, iş prosesində əməliyyatların peşə etikası normalarının tələblərinə müvafiq olması şübhə yaratdıqda, daxili audit bölməsinin əməkdaşları ilə məsləhətləşmələr aparmalıdırlar. Onu da qeyd etməliyik ki, auditor azad olmalıdır. Öz vəzifələrini düzgün şəkildə icra etmək üçün lazımı səlahiyyətlərə malik olmalıdır. Auditorun səriştəli olması mühüm şərtlərdəndir. Nəticədə, o, ali iqtisadi təhsilə, uyğun peşə təcrübəsinə sahib olmalı, bank prosedurlarına və audit

keçirilməsinin beynəlxalq qaydalarına bələd olmalıdır. Əsasən də, beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş uçot normalarından xəbərdar olmalıdır.

Qeyd etməliyik ki, daxil audit xidməti bütün banklar üçün zəruridir, daxil audit xidmətinin say tərkibi bankın aktivlərinin, filial şəbəkəsinin miqyasından, daxil nəzarət siyasətinin müəyyən etdiyi vəzifələrin xarakterindən asılı olaraq, İdarə Heyətinin və Maliyyə-təftiş komissiyasının təklifləri vasitəsilə Müşahidə şurası tərəfindən müəyyən edilir. Daxili audit xidmətinin rəhbərliyi, üzvləri və yaxud daxil auditor, vəzifəyə Maliyyə-təftiş komissiyasının və Müşahidə şurasının təqdimatı nəticəsində İdarə Heyəti tərəfindən təsdiqlənir.

Audit proqramı Müşahidə şurası və bankın maliyyə-təftiş komissiyası tərəfindən təsdiqlənərək müntəzəm şəkildə gözdən keçirilməlidir. O, yazılı olmalı və auditin məqsədlərini, qarşıya qoyulan vəzifələri ifadə etməli və yetərinə geniş miqyaslı olmalıdır. Yoxlanılan sahə üzrə əhatəli iş proqramlarına malik olan proqramda zəruri audit işinin aydın təsviri edilməli, həmçinin işin ölçüsündən asılı olaraq bankın başqa departamentlərində düzgün əməliyyatların nəzərdən keçirilmə proseduraları göstərilməlidir. Proqramdakı prosedurlar bank əməliyyatlarının çətinlik dərəcəsindən və həcmindən asılı olaraq dəyişdirilir.

Daxili audit proqramı aşağıdakı məsələlərin həllinə yönəldilməlidir:

- 1) Rəhbərlik və Müşahidə şurası tərəfindən müəyyən olunan qaydalara əməl edilməsi, həmçinin əməliyyatların aparılmasına icazələrin alınmasının təsdiqi;
- 2) Qüvvədə olan qanunvericiliyə əməl edilməsi;
- 3) Bank sənədlərinin müfəssəlliyi, həmçinin əməliyyatların uyğun hesablarda uçotunun düzgün və vaxtılı- vaxtında aparılması;
- 4) Bank aktivlərinin təhlükəsizliyi, hesabatlarda onların düzgün uçotu;
- 5) Gəlirlərin və xərclərin dəqiq uçotunu, bankın siyasətinə uyğunluğunu və qanuniliyini müəyyən etmək üçün onların təhlili. Buraya kreditlər və depozitlər üzrə faizlər, gecikmiş ödənişlər üçün cərimələr və s. kimi sənədlərin və kompüter hesablamalarının yoxlanılması da daxildir;
- 6) Müvafiq sənədləşmələrin həyata keçirilməsi və girova nəzarət, həmçinin təminatlar və akkreditivlər kimi balansarxası maddələrin uçotunun aparılması;

- 7) Balansdan silinən kreditlərdən dəyən zərər haqqında sənədlərin təhlili;
- 8) Əvvəldən sonadək hər bir əməliyyat üzrə lazımi qaydada və dəqiq təsdiq edilən sənədlərin olması;
- 9) Kompüter texnikasının təhlükəsizliyi və etibarlılığı, həmçinin fəvqəladə vəziyyətlər üçün planların tərtibi (məlumatların saxlanması, təhlükəsizliyi və bərpası).

Audit bitdikdən dərhal sonra auditor rəyinin tərtibinə başlanılır. Bu rəy auditin miqyasını, məqsədlərini və nəticələri barədə hesabatı, problemlərin aşkara çıxarıldığı sahələr üzrə tövsiyələri əks etdirir. Təvsiyələrdə auditin nəticələrinin qısa təsviri, tələb olunan bərpa tədbirləri, bu tədbirlərin reallaşdırılması üçün məsul şəxslərin adı, o cümlədən onların həyata keçirilmə müddətləri göstərilir. Hazırlanmış rəylər birbaşa olaraq bankın maliyyə-təftiş komissiyasına və müşahidə şurasına, rəylərin surətləri isə idarə heyətinə təqdim edilir.

Daxili auditin prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Davamlılıq;
2. Müstəqillik;
3. Tərəfsizlik;
4. Peşəkarlıq;
5. İşin miqyası;
6. Məxfilik

Davamlılıq. Daxili audit fəaliyyəti mütəmadi olaraq həyata keçirilir.

Müstəqillik. Bankdaxili audit gündəlik nəzarət prosesinə daxil edilməyən fəaliyyət növü olmalıdır.

Tərəfsizlik. Daxili audit qərəzsiz olmalıdır və müdaxilədən kənar şəkildə reallaşdırılmalıdır.

Peşəkar səriştə. Auditor öz vəzifələrini həyata keçirə bilmək üçün lazımi bilik və təcrübəyə sahib olmalıdır.

İşin miqyası. Bankdaxili audit işinin miqyası bankın ümumi fəaliyyətini əhatə etməlidir.

Məxfilik. Auditor əldə etdiyi məlumatların istifadəsində və qorunmasında sayıq olmalıdır və sözügedən məlumatları şəxsi maraqları üçün və yaxud banka ziyan verəcək şəkildə istifadə etməməlidir.

Bankdaxili auditin işinə aşağıdakılar daxildir:

- Daxili nəzarət sisteminin effektivliyinin və adekvatlığının yoxlanılaraq qiymətləndirilməsi;
- Riskin idarəedilməsi metodologiyasının tətbiq edilməsinin və effektivliyinin təhlili;
- Elektron informasiya və digər bank xidmətləri daxil olmaqla informasiya sistemlərinin təhlili;
- Mühasibat yazılarının və hesabatların dəqiqliyinin və etibarlılığının yoxlanılması;
- Aktivlərin qorunması vasitələrinin təhlili;
- Risk ehtimalı ilə əlaqədar olaraq bank kapitalının qiymətləndirilməsinin təhlili;
- Fəaliyyətin səmərəliliyinin və mövcud xərclərin effektivliyinin qiymətləndirilməsi;
- Daxili nəzarət və əməliyyat prosedurlarının yoxlanılması;
- Qaydaların həyata keçirilməsini, qanunvericiliyə, daxili qaydalara (etika qaydalar da daxil olmaqla) riayət olunmasını təmin edən sistemin təhlili;
- Tələb olunan hesabatların vaxtlı-vaxtında hazırlanmasının və etibarlılığının yoxlanılması;
- Xüsusi tədqiqatların həyata keçirilməsi.

Daxili auditin müxtəlif növləri var:

1. Maliyyə auditi
2. Normativ qaydalara riayət olunması auditi
3. Əməliyyat auditi
4. İdarəetmə auditi

Maliyyə auditinin məqsədi uçot məlumatlarının, həmçinin maliyyə hesabatlarının etibarlılığını yoxlamaq və qiymətləndirməkdir;

Normativ qaydalara riayət olunması auditinin məqsədi qanunlara, qaydalara və prosedurlara riayət olunmasının təmini üçün yaradılan sistemin keyfiyyətini qiymətləndirməkdir;

Əməliyyat auditinin məqsədi təşkilati strukturu təhlil etmək və metodların və resursların uyğunluğunu qiymətləndirməkdir;

İdarəetmə auditinin məqsədi rəhbərliyin risk və nəzarətə münasibətini qiymətləndirməkdir;

Daxili audit bölməsi bütün bank strukturunun fəaliyyətini yoxlamaq, təhlil etmək və qiymətləndirmək hüququna sahibdir. Buna görə də daxili audit bölməsi daxili auditin bir növü üzərində toplanmamalı, hər dəfə əldə edilən audit məqsədlərindən birbaşa asılı olaraq, ən uyğun olan audit növündən istifadə etməlidir.

1.2.Bank sektorunda daxili auditin aparılmasının zəruriliyi

Daxili audit bank tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatların müəyyən olunan qaydalara və uçot standartlarına riayət olunmasına nəzarətdir. Daxili audit aşağıdakı göstərilənlərin təmin edilməsinə istiqamətlənir:

- bank əməliyyatlarının qüvvədə olan qanunvericiliyin tələblərinə, həmçinin bankın səlahiyyətli orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş bankın uçot siyasətinə, daxili sənədlərinə və uçotun prosedurları ilə müəyyən edilmiş tələblərə müvafiq olaraq aparılmasına;
- mövcud olan qanunvericiliyin tələblərinin yerinə yetirilməsinə;
- bank tərəfindən aparılmış əməliyyatların maliyyə hesabatlarında MHBS-nin tələblərinə uyğun əks etdirilməsinə;
- bankın aktivlərinin, kapitalının və öhdəliklərinin səmərəli idarəetmə sisteminin yaradılmasına;
- bank fəaliyyəti üzrə riskin idarə olunmasına və onların azaldılması üzrə monitorinqin reallaşdırılmasına.

Daxili auditin təşkil edilməsində aparılan mühasibat əməliyyatlarının xüsusiyyətlərinə və həcminə müvafiq etibarlılıq səviyyəsi təmin olunmalıdır.

Bankın şamplarının və möhürlərinin uçotu onların saxlandığı şəxslərin (istifadəsinə icazə verilən işçilərin) ad, soyad və tutduğu vəzifəsi göstərilməklə xüsusi tərtib edilmiş kitablarda aparılır və bu şəxslərə imza etdirməklə təqdim edilir. Bank işçilərinin iş şəraitləri elə şəkildə qurulmalıdır ki, müştərilərin, o cümlədən başqa kənar şəxslərin bankın sənədlərinə, möhürünə, şamplarına və kompüterlərinə müdaxilə etmək mümkün olmasın.

Banklarda daxili audit bank hesablarının açılması, sənədlərin icraya qəbul edilməsi, həmçinin uçotun bütün mərhələlərində və bunların mühasibat uçotunda əks edilməsi zamanı reallaşdırılmalıdır.

Daxili auditi aparan bank əməkdaşı aşağıda göstərilənlər üzrə sənədləri yoxlamalı və təsdiq etmək üçün imzalamalıdır:

- 1) digər banka köçürülməsi üçün bank müştərilərinin hesabından vəsaitlərin silinməsi;
- 2) hesablaşma əməliyyatlarının aparılması zamanı qaydaların pozulmasına görə müştərilərdən peniyaların və cərimələrin tutulması;
- 3) affinaj olunmuş qiymətli metallar, bankın debitorları və kreditorları, bankın əsas vəsaitləri, gələcək dövrün xərcləri, təsərrüfat malları, digər gəlirləri və xərcləri, inzibati idarəetmə və təsərrüfat xərcləri, müxtəlif qiymətliyənlərin, həmçinin ciddi hesabat blanklarının hərəkəti;
- 4) əmanətlərin (depozitlərin) hesablanması və ödənilməsi;
- 5) bankın daxili qaydalarına əsasən müəyyən edilmiş nəzarət tələb edən sair əməliyyatların yerinə yetirilməsi.

Aparılan audit çərçivəsində hesablar üzrə bütün yazılışların uyğun sənədlərlə təsdiq edilməsi, əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün onların səlahiyyətli nümayəndələr tərəfindən imzalanması, rekvizitlərin və sənədlərin hesablarda düzgün əks edilməsi, əməliyyatların hesablarda əks edilməsinə əsas verən sənədlərin düzgün şəkildə tərtibatı, ötən günün giriş və çıxış qalıqlarının əks olunması, həmçinin onların qalıq cədvəli ilə bərabər olması, hesablardan çıxarışın

müştərilərə təqdim edilmə qaydasına riayət edilməsi, aparılan mühasibat yazılışlarının doğruluğu yoxlama apararı işçi tərəfindən yoxlanılmalı və yoxlamanın nəticələri bankın müəyyən olunmuş qaydaları ilə rəsmiləşdirilməlidir.

Daxili audit bir qayda olaraq, daşıyıcılarda (kağız və s.) rəsmiləşdirilən sənədlərin visual şəkildə yoxlanılma prosesi debet və kredit dövriyyələrin bərabərliyinin tutuşdurulması metodu ilə aparılır.

Əlavə yoxlanış tələb edən əməliyyatlar üzrə (depozit, kredit, valyuta) mühasibat yazılışları uyğun debet və kredit üzrə hesabların uçotunu apararı işçilər tərəfindən, yalnız bu sənədin nəzarətçinin yoxlamasından sonra aparılır.

Bu zaman sənədlərin rəsmiləşdirilməsi və onların yoxlanılması mühasibat işçilərinin və nəzarətçinin imzaları ilə, vacib hallarda isə başqa vəzifəli şəxslərin imzaları ilə təsdiq edilir və bankın daxili qaydalarına müvafiq olaraq möhürlə təsdiq edilə bilər.

Bank sistemində daxili audit informasiya və kommunikasiya sistemləri vasitəsilə kodların, parolların və s. vasitələrin tətbiqi ilə təmin edilə bilər. Tətbiq edilən elektron imzalar nəzarətçinin, mühasibat işçisinin, habelə sənədi rəsmiləşdirən, onu yoxlayan və əməliyyatın aparılmasını sanksiyalaşdıran və mühasibat uçotunda əks edilməsini həyata keçirən digər məsuliyyətli şəxsin imzalarının eyni olmasını təmin etməlidir. Bütün hallarda əlavə yoxlanış tələb edən əməliyyatların sadəcə bir nəfər işçi tərəfindən həyata keçirilməsinə yol verilmir.

Bank ehtiyatlarının, affinaj edilmiş qiymətli metalların, xarici əməliyyatların, gəlir və xərclərin, yolda olan vəsaitlər və kassa qalıqlarının, zərərə silinən borcların balansdankənar hesablar üzrə orderlər, həmçinin bank hesabı müqavilələrinin ləğvi üçün orderlər və edilmiş səhvlərin aradan qaldırılmasına aid orderlər baş mühasib və yaxud onun müavini tərəfindən yoxlanış məqsədilə imzalanmalıdır. Xarici valyuta ilə aparılan əməliyyatlar üzrə orderlər bu əməliyyatları həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulan müvafiq bölmənin rəhbərlərinin imzaları ilə təsdiq edilir.

Nağdsız bank əməliyyatları aparılarkən, auditin və sənədlər dövriyyəsinin aşağıdakı ən əsas prinsiplərindən istifadə edilməlidir:

Hesabın debeti ilə əməliyyat aparan əməliyyatçı həmin sənədin düzgün şəkildə rəsmiləşdirilməsini yoxlayandan sonra sənədi icra üçün qəbul edir. Bu yoxlamayı təsdiqləmək üçün əməliyyatçı sənədlərin və onların surətinin uyğunluğuna əmin olandan sonra onları imzalayır. Əlavə yoxlanış tələb etməyən əməliyyatlar, habelə hesablar üzrə bankda vəsaitin bir hesabdan başqa hesaba köçürülməsi zamanı əməliyyatçı həmin sənədlərin bir nüsxəsini nəzarət şöbəsinə, digər nüsxəsini isə kredit hesabını yerinə yetirən əməliyyatçıya təqdim edir. Kredit üzrə əməliyyat aparan əməliyyatçı, debet üzrə əməliyyat aparan əməliyyatçıdan qəbul etdiyi sənədin surətində imzanın olduğunu və imzanın həqiqiliyini yoxlayır, əməliyyatın düzgün şəkildə rəsmiləşdirildiyini müəyyən edəndən sonra əməliyyatı icra edir, sənədlərin surətləri isə şəxsi hesabların çıxarışlarına əlavə edilir.

Hesablar üzrə olan əməliyyatlara əlavə audit tələb edilən hallarda, vəsaitlərin bir hesabdan digər hesaba nağdsız köçürülməsi üçün əməliyyatçılar sənədləri öz imzaları ilə rəsmiləşdirdikdən sonra sənədlərin hər iki nüsxəsini nəzarətçiyə təhvil verir. Nəzarətçi isə əməliyyatların düzgünlüyünü yoxlayır, sənədlərin birinci və ikinci nüsxələrinin arasında tam uyğunluğu müəyyənləşdirdikdən sonra onları imzalayır, birinci nüsxəni debet əməliyyatlarının qeyd edilməsi üçün işlənməyə, ikincini isə kredit hesabı aparan əməliyyatçılara göndərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bankdakı kassa sənədlərində əlavə nəzarət aparılmalıdır. Nəzarətçi əməliyyatçıların həyata keçirdiyi bütün kassa məxaric sənədlərinə və əməliyyatlarına mərkəzləşdirilmiş qayda ilə nəzarət edir. Bu əməliyyatlara nəzarət elə təşkil edilməlidir ki, aşağıdakı halların baş verməsinə şərait yaranmasın:

1. düzgün rəsmiləşdirilməyən sənədlərin, möhürü və imzaları verilmiş nümunələrə uyğun gəlməyən çeklərin və həmin müştəriyə aid olmayan kitabçadan çıxarılan çeklərin ödənilməsinə;
2. çeklərin və başqa məxaric sənədlərinin əməliyyat işçilərinin imzaları olmadan bankın kassasına daxil olmasına;
3. kassa jurnallarında və sənədlərində əsaslandırılmamış düzəlişlərin və ya əlavələrin aparılmasına.

Kassa jurnalı məxaric üzrə uyğun olaraq iki nüsxədə tərtib edilir, jurnalın ilk nüsxəsində xəzinədar imzaladıqdan sonra kassaya verilir, digər nüsxəsi isə nəzarətçi işçidə qalır, nəzarətçi ilk nüsxəyə hər hansı düzəlişlər və ya əlavələrin edilib edilmədiyini yoxlayır. Kassa məxaric əməliyyatlarının hərəkətinə nəzarət edən işçinin iş yeri kassa yaxınlığında olarsa və yaxud kənardan müdaxiləyə imkan verməyən qurğu ilə kassaya birləşdirilərsə, bankın öz qaydalarına əsasən məxaric sənədlərinin nəzarətçi şəxsin imzası olmamış verilməsi qaydası müəyyən oluna bilər.

Mədxil kassa əməliyyatlarının sənədlər dövriyyəsi elə təşkil olunmalıdır ki, müştərilərə qəbzlərin təqdim edilməsi və məbləğin onların hesablarına daxil olunması, faktiki olaraq nağd pulun kassaya daxil olandan sonra həyata keçirilsin. Əməliyyatçılar tərəfindən qəbul edilmiş və yaxud tərtib edilən mədxil kassa sənədi əməliyyatçı tərəfindən imzalanaraq jurnala daxil edilir, daha sonra kassaya verilir. Bankın daxilindəki hesablara daxil edilməsi üçün bank işçilərindən vəsaitin qəbulu zamanı kassa mədxil orderi iki nüsxədə tərtib edilir, bunlardan biri mədxil qəbzini əvəz edir. Əməliyyatçı isə kassirin imzası ilə nağd vəsaitin qəbul olduğunu təsdiq edən sənədi kassadan alandan sonra kassirin imzasının həqiqiliyini imza nümunəsi ilə yoxlayır, sənədin qaytarılması haqda kassa jurnalına qeyd edəndən sonra mühasibat uçotunda bu əməliyyatın əks etdirilməsi üçün uyğun olan mühasibat sənədlərinin nəzarət şöbəsinə göndərilməsini təmin edir. Sənədlərdə bank işçilərinin imzalarının, həmçinin müştərilərin hesab nömrələrindəki düzəlişlərin düzgünlüyünün auditi bank sənədlərinin təhlil edilməsi və müvafiq informasiyaların ABİS-ə daxili ilə məşğul olan işçilərə etibar edilir. Göstərilən yoxlamaları həyata keçirmək üçün bankdakı vəzifəli şəxslər tərəfindən əlavə yoxlanış tələb olunan əməliyyatların, həmçinin bankın işçiləri tərəfindən sənədlərdə müştərilərin hesab nömrələrində oluna biləcək mümkün dəyişikliklərin siyahısı tərtib olunur.

İcraya qəbul olunan bank sənədlərində olan bankın vəzifəli, səlahiyyətli şəxslərinin imzalarının doğruluğunu yoxlamaq üçün işçilərdə imza nümunələri

olmalıdır. Bankların daxili prosedur qaydalarına görə həmin imza nümunələri işçilərə elektron daşıyıcılar vasitəsi ilə ötürülə bilər.

Şəxsi bank hesabları rəsmiləşdirilərkən, mühasib və yaxud onun müavini müştəridən sənədləri qəbul edir, bu sənədlərin qanunvericiliyə və qüvvədə olan qaydalara uyğun olub-olmadığını hüquq bölməsi ilə birlikdə yoxlayır və hesabların açılmasına icazə alınması üçün rəhbərliyə təqdim edir. Müştərinin hesabı açıldıqdan sonra möhür və imza nümunələri vəərəqlərdə bankın müvafiq işçilərinə təhvil verilir. Möhür və imza nümunələrinin vəərəqələri, həmçinin bank hesabı üzrə başqa sənədlər dəyişdirildikdə, bu sənədlər əməliyyatçılar tərəfindən qəbul olunur. Bankdakı əməliyyatçılar həmin sənədləri ləğv edilən sənədlərlə birlikdə yoxlayır, imzaları ilə təsdiqləmək üçün baş mühasibə, onun müaviniyə və ya müvafiq vəzifəli şəxslərə təqdim edir. Hesab bağlananda, həmçinin müştərinin, müəssisənin adı və yaxud hesab nömrəsi dəyişdikdə, hesab sahibi istifadə edilməmiş çekləri və ya çek kötüklərini, çeklərin nömrələri göstəriləni ərizə ilə bərabər banka qaytarmalıdır. Əgər bank hesabı bağlanırsa, bu ərizədə hesabın bağlandığı tarixə hesabdakı məbləğin qalığı təsdiq olunmalıdır. Mühasibat və ya maliyyə uçotu mərkəzləşdirilmiş şəkildə həyata keçirilən banklarda hesabların açılması prosesi bankdaxili prosedur qaydalar ilə tənzimlənməklə bu qaydaların tələblərinə uyğun olaraq yerinə yetirilir.

Bağlanan, həmçinin bankın digər bölməsinə təqdim edilən hesablar üzrə istifadə edilməyən çekləri müştərilərdən sadəcə baş mühasib və yaxud onun müavini qəbul etmək səlahiyyətinə malikdir. O, təhvil verilən çeki qəbul edərək, onu imzalanmaq üçün nəzərdə tutulan hissəsini gələcəkdə istifadə edilməməsi məqsədilə kəsi, bundan sonra bu çeklər uyğun əməliyyat işçisinə təqdim edilir. Əməliyyat işçisi hesabın bağlanması haqda order tərtib etməlidir və onu yoxlamaq, imzalamaq üçün baş mühasibə yaxud onun müaviniyə təqdim etməlidir.

Bank sərəncamı ilə şəxsi bank hesabı müqavilələri ləğv ediləndə və ya hesablar planına uyğun olaraq bağlanan müştəri hesablarına mədaxil olunduqda, bankın baş mühasibi və yaxud müavini hesabdən sonuncu çıxarışın müştəriyə təqdim olunduğu gündən başlayaraq bağlanmış hesabdakı sənədlər üzrə mühasibat

yazılışlarının hər birini diqqətlə yoxlamalı və hesablanmış qalığın doğruluğunu müəyyən etdikdən sonra bu haqda öz imzası ilə bağlanmış şəxsi hesabdan çıxarışda uyğun qeyd etməlidir. Bankda əməliyyat işi bölməsindəki şikayət və digər məktubları müştərilərdən bank ekspedisiyası şöbəsi (xüsusi olaraq ayrılmış işçilər) və yaxud şəxsən baş mühasibin özü qəbul edir. Bu qaydalar haqqında məlumatların hər biri elanlar vasitəsi ilə müştərilərə çatdırılır. Əməliyyat işçilərinə bu cür məktubların qəbul edilməsi qadağan edilir. Müştərilərdən şikayət və başqa məktubları qəbul etmək üçün bankların müəyyən etdiyi yerlərdə xüsusi bağlı qutular yerləşdirilə bilər.

Uçot-əməliyyat, habelə kassa işinin bütün bölmələrində nəzarətin təşkil edilməsi, o cümlədən onun yerinə yetirilməsi baş mühasibə tapşırılır.

Banklarda daxili nəzarətin bir hissəsini həyata keçirilən silsilə yoxlamalar təşkil edir. Bank rəhbəri uçot-əməliyyat işinin durumunu, hesabatların, balansın vaxtlı-vaxtında tərtib edilib-edilməsini yoxlamalı, müştərilərin şəxsi hesablarına vəsaitlərin vaxtında və tam şəkildə köçürülməsinə, pul-hesablaşma sənədlərinin digər bank hesablarına vaxtında və tam olaraq göndərilməsinə daimi nəzarət etməlidir.

Bankların mühasibləri və onların müavinləri, şöbə rəisləri, nəzarət işçiləri hər biri öz vəzifələrinə uyğun olaraq uçot-əməliyyat işinin düzgünlüyünü müntəzəm surətdə ardıcıl şəkildə yoxlamalıdır. Həmin yoxlamalar zamanı uçotun, habelə aparılan əməliyyatların lazımı sənədlər ilə rəsmiləşdirilməsinin doğruluğuna nəzarət edilməlidir.

Bu yoxlamalar prosesində əməliyyatların həyata keçirilməsində, həmçinin mühasibat uçotunun aparılmasında aşkar olunan nöqsanların səbəbləri araşdırıldıqdan sonra onların aradan qaldırılması yönündə uyğun tədbirlər görülməlidir. Sözügedən yoxlamalar elə şəkildə aparılmalıdır ki, hər bir uçot-əməliyyat işçisinin öhdəliyində olan işlər bir qayda olaraq, il ərzində bir dəfədən az olmayacaq şəkildə yoxlanılsın. Yoxlamaların həyata keçirilməsinə cəlb edilən işçilərin tərkibləri xüsusi nəzarət işçilərindən, o cümlədən baş mühasibin

müavinlərindən, şöbə (qrup) rəislərindən əlavə, habelə baş mühasibin özü tərəfindən müəyyən edilmiş digər mütəxəssislərdən təşkil edilməlidir.

Yoxlamaların nəticələri isə qısa arayışlarla rəsmiləşdirilməlidir. Yoxlama zamanı aşkar edilən nöqsanlar və çatışmazlıqlar haqqında arayışı bank rəhbəri qəbul edəndən sonra uçot - əməliyyat işçilərinin iştirakları ilə həmin arayışı şəxsən nəzərdən keçirməlidir və qeyd edilən nöqsanların aradan qaldırılması istiqamətində lazımi tədbirlər görməlidir.

Yoxlamaların gedişində aşkar edilən nöqsanların aradan qaldırılmasına baş mühasib nəzarət etməli və tələb olunduqda isə təkrar yoxlama təşkil etməlidir. Bankın sənədlərində məbləğlərin pozulması və yaxud düzəlişlərin aparılması ilə dəyişikliklərin edilməsi tamamilə qadağandır. Səhv olan yazılışların düzəldilməsi, habelə onların aşkara çıxarılması mühasibat registrlərindən və vaxtından asılı olaraq aşağıdakı qaydada yerinə yetirilir:

-- Cari yoxlamalarda əməliyyatçı və yaxud nəzarətçilər tərəfindən aşkara edilmiş səhvlər və nöqsanlar mühasibat jurnalı bağlananadək doğru yazılmayan məbləğlərin üzərində xətt çəkilib səhvlərin yuxarisından düzgün məbləğlərin yazılması üsulu ilə aradan qaldırılır. Düzəldilmiş yazılar əməliyyatçıların imzası ilə təsdiqlənməlidir. Əgər yazı səhv yazılmış yazı kimi ləğv edilmədirsə, mühasibat şöbəsinin işçisi bütün yazının üstündən xətt çəkməli və üstündən xətt çəkilən məbləğin yanında “nəzərə alınmamalı” yazısını yazır və yazını öz imzası ilə təsdiq edir. Eyni zamanda bankdakı digər əlaqəli uçot registrlərində düzəlişlər edilməlidir;

-- Əgər işlənmə şərtinə görə bu üsullarla düzəlişlər etmək mümkün olmazsa, səhv yazılar, onların ləğv olunması və yeni, düzgün olan yazılışın verilməsi üsulu ilə düzəldilir. Köçürmə üçün isə cari gündə iki order – ləğv edilən order və düzgün olan order tərtib olunur. Bu orderlər əməliyyatçıdan əlavə nəzarət işçisi tərəfindən də imzalanmalıdır;

-- Mühasibat jurnalı bağlandıqdan və yaxud balans tərtib olunduqdan sonra aşkara çıxarılan doğru olmayan yazılışlar üzrə əks yazılışlar verilməklə düzəlişlər aparıla bilər.

Şəraitdən asılı olaraq bankdankənar (xarici) auditorlar bankın idarə edilməsi, əməliyyatların texnologiyası və başqa bu kimi məsələlərə xüsusi olaraq diqqət yetirmirlər. Bu səbəbdən də daxili auditin rolu getgədə artmaqdadır və onun banklarda sistemləşdirilərək qurulması zəruridir. Lakin digər tərəfdən daxili auditin növlərinin və proseduralarının standartlaşdırılmasında bir sıra çətinliklər qalmaqdadır.

1.3.Banklarda daxili auditin maliyyə nəzarətində rolu və yeri

Bank sisteminin inkişafı, habelə, iqtisadiyyatın müxtəlif sektorları ilə bankların əməkdaşlığı bankın idarəetmə metodlarının davamlı təkmilləşdirilməsi olmadan qeyri-mümkündür. Bank sisteminin idarəetməsinin başlıca elementlərdən biri kimi, şübhəsiz ki, nəzarət çıxış edir. Kredit təşkilatları arasında rəqabət səviyyəsinin artımı şəraitində dövlət təşkilatları, xüsusi şirkətlər, kreditor və əmanətçilərin maraqlarının qorunduğu bir vaxtda bankların mənfəətlə işləməsinin təmin edilməsi heç də asan bir məsələ deyildir. Bankdaxili nəzarət bankın qarşısına qoyulmuş məqsədlərə çatması üçün fəaliyyət uyğunluğunun təmini məqsədini daşıyır. Banklarda nəzarət, xarici (yəni, bankdan kənar) və daxili ola bilər.

Bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan nəzarətin bir neçə formasını ayırmaq mümkündür:

1. Mərkəzi banklar tərəfindən reallaşdırılan bank nəzarəti;
2. xüsusişəkilənmiş təşkilatlar tərəfindən reallaşdırılan xarici audit;
- 3.mülkiyyətçilər (səhmdarlar) və bank rəhbərliyi tərəfindən formalaşdırılan daxili nəzarət sistemi;
- 4.daxili nəzarət sisteminin müstəqil hissəsini təşkil edən daxili audit;

Bununla belə bank fəaliyyətinin müxtəlif aspektləri nəzarətə məruz qalır:

- bank tərəfindən kreditorların və əmanətçilərin maraqlarının qorunması ilə yanaşı qanunvericilik tələblərinə riayət olunması;
- bankın maliyyə hesabatının düzgünlüyü, doğruluğu və səhihliyi;
- bank fəaliyyətinin səmərəliliyi, fəaliyyətinin gəlirliliyi və risklər;

- bankda korporativ idarəetmənin, menecment-riskin və daxili nəzarət sisteminin vəziyyəti. (Kazımlı X., Quliyev İ. 2011, Bakı, "İqtisad Universiteti", s.187)

Bütün yuxarıda qeyd olunanlar bank əməliyyatları üzərində nəzarətin müxtəlif formalarının, birinci növbədə auditin təkmilləşdirilməsi zəruriliyini diktə edir. Onu da qeyd etməliyik ki, kommərsiya banklarının idarə olunması sistemində auditin, xüsusilə də daxili auditin rolu və funksiyaları heç də qənaətbəxş səviyyədə tədqiq olunmamışdır.

Təcrübənin öyrənilməsi aşağıdakı vəzifələrin həllinin zəruriliyindən xəbər verir:

- kommərsiya banklarının fəaliyyəti üzərində nəzarətin formalarının müqayisəli təhlili, fərqlərin və oxşarlıqların aşkar edilməsi;
- daxili auditdə xarici və yerli təcrübənin tədqiqi, daxili auditin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- ssuda əməliyyatları və risklərin təhlili;
- daxili və xarici (kənar) auditin təkmilləşdirilmə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- ssuda əməliyyatlarının uçotda əksi üzrə beynəlxalq və yerli standartların tələblərinin təhlili, habelə auditin vəzifələrinin və metodlarının zəruri tədqiqi.

Xarici (bankdankənar) audit bank sistemi infrastrukturunun bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilə bilər və maliyyə möhkəmliyinin qorunması funksiyasını yerinə yetirir. Auditin məqsədi mühasibat (maliyyə) hesabatının səhihliyi haqqında fikir bildirmək və mühasibat uçotunun hesablar planına müvafiq qaydada aparılmasını müəyyən etməkdir.

Geniş mənada daxili audit, digər audit xidmətlərinin göstərilməsi, o cümlədən, mühasibat uçotu standartlarının tətbiqi, bərpası və aparılması, maliyyə hesabatlarının tərtibi, vergi məsləhətləri, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili, idarəetmə məsləhətləri və s. deməkdir.

“Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununa müvafiq olaraq, kommərsiya banklarının illik maliyyə hesabatı kənar auditor rəyi ilə təsdiq edilməli və kütləvi informasiya vasitələrində çıxarılmalıdır. Şübhəsiz ki, bankların fəaliyyətinin hərtərəfli və bütöv auditi təkcə iqtisadi cəhətdən qeyri-səmərəli

olmazdı, həm də bu praktiki baxımdan da mümkünsüzdür. Bu səbəbdən də auditorlar seçmə üsulu ilə bankın fəaliyyətini yoxlayırlar və bütün önəmli aspektlərdə hesabatların doğruluğu, dürüstlüyü haqqında öz rəy və fikirlərini ifadə edirlər. Yəni, ola bilsin ki, yoxlanılmış hesabatlar özündə hər hansı səhvi əks etdirsən, lakin bunlar hesabatın istifadəçilərinin qərar və nəticələrinə heç bir təsir göstərmir. Elə daxili auditin təftişdən ən başlıca metodoloji fərqi bundan ibarətdir, yəni risklərin tədqiqini və seçməni kənarında qoymuş olur.

Daxili auditor riski adı altında audit başa düşülməlidir ki, əgər hesabatlarda ciddi səhvlər varsa, bu zaman auditor özünün qeyri-adekvat fikrini dərhal ifadə etmiş olur. Riskləri minimuma qədər azaltmaq üçün auditorlar müəyyən qaydada auditor proseduraları işləyib hazırlayırlar.

Auditor riski üç hissədən ibarətdir. Əvvəlcə uçot sənədlərində dəqiq əks olunmamış bank əməliyyatlarının riski qiymətləndirilir, sonra isə daxili nəzarət tərəfindən səhvlərin qarşısı alınma bilməməsi riski müəyyənləşdirilir. Son olaraq auditor tərəfindən səhvin aşkar olunmama riskinin həcmi haqqında nəticə çıxarılır. Maliyyə və idarəetmə informasiyalarının dəqiqliyi, həqiqiliyi və tamlığının ən əsas şərtlərindən biri də nəzarət proseduraları hesab edilir və bunların da köməkliliyi ilə aşağıdakı səhvlərin zamanında aradan qaldırılması imkanı yaranır:

- 1) uçotda əks olunan əməliyyatlar real surətdə icra edilməmişdir;
- 2) icra olunan əməliyyat uçotda əks edilməmişdir;
- 3) əməliyyat müvafiq dövrdə əks olunmamışdır;
- 4) əməliyyat düzgün təsnifləşdirilməmişdir;
- 5) əməliyyat qrupları üzrə yekunlar düzgün hesablanılmamışdır;
- 6) uçotda dəqiq olmayan yekunlardan istifadə olunur.

Auditorlar olduqca məhdud bir sahədə bankın idarə olunması və daxili nəzarət sisteminin keyfiyyətini təhlil edib, qiymətləndirirlər. Bu onlara aşkara çıxarılmamış riskin miqdarını müəyyən etməyə və mahiyyəti üzrə auditor proseduralarını planlaşdırmağa kömək edir.

Kredit təşkilatlarında daxili audit xüsusi rol oynayır. Daxili nəzarətin səmərəli istifadəsi bankın idarə olunmasının zəruri komponentlərindəndir. Daxili nəzarət

prosesində rəhbərlik, direktorlar şurası, həmçinin bankın heyəti iştirak edirlər.

Aşağıdakılar daxili nəzarətin vəzifələrinə aiddir:

- bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin təmini;
- bank tərəfindən qanunvericiliyin tələblərinə riayət olunması, həmçinin daxili strategiyanın və siyasətin gözlənilməsi;
- aktivlərin qorunmasının təmini və öhdəliklərə nəzarət;
- maliyyə və idarəetmə informasiyasının həqiqiliyi, dəqiqliyi, tamlığının təmini.

Daxili nəzarət sistemi özündə aşağıdakıları birləşdirir:

1. rəhbərliyin nəzarəti və yaratmış olduğu nəzarət mühiti;
2. risklərin aşkar olunması və qiymətləndirilməsi;
3. nəzarət proseduraları;
4. informasiya mübadiləsi;
5. monitorinq və səhvlərin korreksiyası;

Daxili nəzarət sisteminin vacibliyinə baxmayaraq bu sistem hələ də banklarda zəif qalmaqda davam edir. Müasir praktikanın təhlili, daxili nəzarət sisteminin çatışmazlıqlarının beş qrupda təsnifləşdirilməsinə imkan yaradır:

- 1) rəhbərliyin nəzarətinin qeyri-adekvatlığı, həmçinin bankda nəzarət mühitinin formalaşmaması;
- 2) ayrı-ayrı bank əməliyyatları üzrə risklər aşkar olunsada risklərin operativ qiymətləndirilməməsi;
- 3) məlumatların üzləşdirilməsi, vəzifə bölgüsü, fəaliyyətin icmalı və icazələrin alınması kimi həlledici prosedurlarının təmin olmaması;
- 4) idarəetmənin müxtəlif bölmələri arasında informasiya mübadiləsi prosedurlarının adekvatlığının yaxşı səviyyədə olmaması;
- 5) daxili audit, o cümlədən monitorinq fəaliyyətinin adekvat olmaması.
- 6) Müəyyən edilmiş risklərin vaxtında qiymətləndirilməməsi və reaksiya verilməməsi

Daxili auditin həyata keçirilməsində qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həll etmək zəruridir:

- daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyinin və adekvatlığının qiymətləndirilməsi;

- risk-menecment proseduralarının tətbiq olunması praktikasının öyrənilməsi;
- risklərin kompensasiya olunmasından ötrü, kapitalın kifayətliliyinin qiymətləndirilməsi sistemi;
- idarəetmə və maliyyə informasiya sistemlərinin fəaliyyət göstərmə nəticələrinin icmalı;
- bölmələrin fəaliyyətinin, bank əməliyyatlarının, eləcə də daxili nəzarətin ayrı-ayrı proseduralarının qiymətləndirilməsi;
- xüsusi təhqiqatların aparılması.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN BANK SEKTORUNDA DAXİLİ AUDİTİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycanın bank sektorunda daxili auditin təşkili və idarə edilməsinin qanunauyğunluqları

Azərbaycan Respublikasının “Banklar haqqında” Qanunu kommersiya banklarında daxili audit sisteminin qurulmasını tələb etməklə yanaşı daxili auditin müvafiq nəzarət mexanizmlərinin mövcudluğunu, adekvatlığını, nəzarətedici orqanlara, bankın səhmdarlara və ictimaiyyətə təqdim etdiyi hesabatların dürüstlüyünü, tamlığını və dəqiqliyini təsdiq etmək kimi bir məqsəd daşdığını göstərir.

Banklarda daxili auditin strukturuna və bankın Daxili Audit Bölməsi və Audit Komitəsi daxildir.

Audit Komitəsinin üzvləri Səhmdarların Yığıncağı tərəfindən təyin olunur.

Audit Komitəsi banklarda nəzarət sisteminin adekvatlığını təmin etməklə İdarə Heyətinə və Müşahidə Şurasına köməklik göstərir.

Audit Komitəsinin vəzifələri aşağıdakılardır:

- DAB-ın Əsasnaməsinin hazırlanması
- DAB-ın fəaliyyətinə nəzarət edilməsi, audit planlarının və resursların təsdiqlənməsi;
- Kənar auditorlarla əlaqələr: audit nəticələrinin, audit işi planlarının və tövsiyələrinin qəbul edilməsi;
- Kənar auditorların seçilməsi ilə bağlı, Müşahidə Şurasına tövsiyələrin verilməsi;
- Nəzarət orqanları ilə görüşlərin təşkili, onlara bankın idarəetmə strukturu, fəaliyyət sahəsi haqqında məlumatın verilməsi
- Müşahidə Şurası, İdarə Heyəti, kənar auditorlar və DAB arasında əlaqələrin təşkili;
- Müşahidə Şurasına daimi olaraq komitənin fəaliyyəti barədə hesabat verilməsi.

Daxili Audit Bölməsi daxili audit işini həyata keçirir. DAB aparılmış auditin planını tərtib edərək auditin nəticələri hədə məlumat verir.

Daxili Audit Bölməsi aşağıdakıları qiymətləndirir:

1. Bankın daxili qaydalara, o cümlədən risklərin idarəedilməsinə əməl etməsini;
2. İdarəedici və maliyyə məlumatlarının etibarlılığını, tamlığını, düzgünlüyünü və vaxtında hazırlanmasını;
3. İnformasiya sistemlərinin etibarlılığına və fasiləsizliyinə xidmət edən şöbələrin fəaliyyətini.

DAB heyəti vəzifələrini icra edərkən əldə olunmuş məlumatların istifadəsində sayıq olmalıdır. Onlar gizli məlumatları Azərbaycan Respublikasının Qanunlarına və bankdaxili qaydalara zidd olmayacaq şəkildə istifadə etməlidir.

DAB-ın heyəti peşəkar səriştəyə sahib olmalıdır. DAB-ın reallaşdırdığı işlər insanlarla əlaqə qurmaq bacarığı kimi yuxarı səviyyəli təcrübə tələb edir.

DAB-ın kadr heyətinin sahib olmalı olduğu bacarıqlara aşağıdakılar aiddir:

- ✓ Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları anlayışı və onların tətbiqi bacarığı;
- ✓ Daxili audit prosesi üzrə bilik və bacarıqlar;
- ✓ Daxili nəzarət sisteminin yaradılmasında yüksək dərəcəli səriştə;
- ✓ Beynəlxalq audit standartlarının üsulları və bank fəaliyyəti haqqında biliklər, məlumatlar

Daxili audit işini şübhə altına almamağa görə audit başqa bölmənin işçisinin işini görə və ya hansısa vəzifəli şəxsi əvəz edə bilməzlər.

Daxili audit bölməsi mövcud informasiyanı analiz edir və qiymətləndirir, əldə olunan nəticələri idarəetmə orqanı ilə müzakirə etdikdən sonra tövsiyələr təqdim edir.

DAB tərəfindən reallaşdırılan auditin növləri rəhbərlik tərəfindən müəyyən olunur və bu zaman riskin qiymətləndirilməsi kənar auditin nəticələri, digər müvafiq faktlar nəzərə alınır. Audit yoxlamalarının təsnifləşdirilməsi aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir:

Audit yoxlamalarının təsnifatı

Növ	Təsvir
<i>Audit</i>	Auditin məqsədi, daxili nəzarət sistemi barədə rəy bildirmək üçün kifayət qədər əsas yaratmaqdır. Audit, maliyyə və əməliyyat nəzarəti aspektlərinin ətraflı tədqiqatından ibarətdir.
<i>Məhdud təftiş</i>	Məhdud təftişin həcmi auditlə müqayisədə daha az sahəni əhatə edir və DAB rəhbərinin qərarı ilə başlanıla və yaxud illik Audit Planına daxil edilə bilər. Məhdud təftiş yoxlamanın ilkin nəticələrinə əsaslanaraq audit yoxlamasına çevrilə bilər.
<i>Monitoring/Mütəmadi audit</i>	Sorğu, müşahidə, meyllilik təhlili və əsas risk göstəricilərinin monitorinqi.
<i>Xüsusi layihə</i>	Adi audit tədbirlərinin həcminə uyğun gəlməyən uzunmüddətli, müfəssəl şəkildə istiqamətlənmiş layihələr. Yoxlamanın həcmi və işin məqsədi DAB direktoru tərəfindən müəyyən edilir.
<i>Zəruri layihə</i>	Adi audit tədbirlərinin həcminə uyğun olmayan müəyyən risklərin və məsələlərin üzərində cəmləşən qısamüddətli, məhdud həcmli yoxlamadır. Layihənin miqyası İdarə Heyəti tərəfindən müəyyən olunur və onun tələbi üzrə həyata keçirilir.

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankı, Daxili Audit Standartı,2001

DAB rəhbəri həyata keçiriləcək layihələr üzrə audit planı hazırlamalıdır. Audit yoxlamasının vaxtı və müddəti audit planında qeyd olunmalıdır.

Risk-əsaslı audit, bankın əməliyyat risklərini əhatə edir, resursları məhdud olan DAB-ın işini səmərəli edir. Aşağı riskli sahələrin yoxlanması gec-gec, az təfəssilatlı aparılır.

Audit fəaliyyətini reallaşdırarkən DAB-ın kadr heyəti bank, onun rəhbərliyi və işçiləri barədə şəxsi məlumatları əldə etmək hüququna sahibdir. Belə məlumatlara aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- Rəhbərliyin və işçilərin əmək haqları;
- Bankın mülkiyyətindəki əmlak və investisiyalar haqqında informasiyalar;
- Müştərilərin maliyyə vəziyyəti məlumatları;
- Filialların gəlirliliyi;

- Bankın gələcək planları;
- Saxtakarlıq hallarının təhqiqi və mümkün hüquqi tədbirlər.

Audit planında aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

- Audit planı dövründəki inkişaf və yeniliklər;
- Əsasən yeni fəaliyyətdən yaranmış yüksək dərəcəli risklər;
- Müəyyən zaman çərçivəsində bankın önəmli fəaliyyətlərinin auditini aparmaq tələbi.

Audit planı real olmalıdır və rəhbərliyin tələbi ilə yoxlamalar kimi layihələr, fəaliyyətlər üzrə vaxt büdcəsini və təlimləri əhatə etməlidir. Audit planı daimi olaraq təhlil edilməli və yenilənməlidir.

Bankın audit prosedurları aşağıdakı hissələrdən:

- ✓ Planlaşdırma prosedurları;
- ✓ Faktların aşkar edilməsi prosedurları;
- ✓ Sənədləşdirmə prosedurları;
- ✓ Yoxlama prosedurları;
- ✓ Qiymətləndirmə prosedurları;
- ✓ Nəticələrin müəyyən edilməsi prosedurları;
- ✓ Hesabat vermə prosedurları.

Daxili auditin geniş sahəli olsa da, o, bankın siyasətini müəyyənləşdirmir, daxili nəzarətlə bağlı qaydalar xaric, bu qaydaların doğruluğunu təsdiqləmir. Əgər bank rəhbərliyi normativ aktlara, bankın daxili prosedurlarına qarşı olan qərarlar qəbul edərsə, rəhbərlik bu barədə Audit Komitəsinin və lazım gələrsə Müşahidə Şurası Sədrinə məlumat verir. Daxili auditor bankın kadr heyətinin üzvləri qeyri-düzgün, zərərli nəticələnən fəaliyyətlə bağlı rəhbərliyə məlumat vermək hüququna sahibdir.

Daxili auditorun əldə etdiyi məlumatlar kənar audit prosedurlarında faydalı ola bilər. Daxili auditor kənar auditora onun işinə hər hansı təsiri ola biləcək vacib məsələləri bildirir. Kənar auditor da daxili auditin işinə təsir edə biləcək vacib məsələlər haqda daxili auditora məlumat verir.

Kənar auditorların daxili auditin məlumatlarından yararlanma biləcəyi sahələr aşağıdakılardır:

- Uçot sistemini təsvir edən sxem və təsviri qeydlər;
- Daxili nəzarətin qiymətləndirilməsinin nəticələri və daxili nəzarətin sorğu vərəqəsi;
- Uçot sistemində nəzarətin yoxlanılması;
- Maliyyə hesabatlarındakı elementlərin yoxlanılması;
- Daxili auditorun təmin etdiyi məlumatlara əsasən, kənar auditorların filiallara getməsi qərarının qəbul edilməsi;
- Daxili auditorun apardığı təhlilin nəticələrindən kənar auditin yoxlamaya başlamadan öncə istifadə etməsi
- Daxili auditorun verdiyi məlumatlara əsasən, kompüter sisteminin yoxlanılması qərarının qəbul edilməsi.

Güclü daxili nəzarət mükəmməl təşkil olunmuş korporativ idarəetmənin bir hissəsidir. Bankın nəzarət sistemlərinin mütəmadi olaraq yoxlanılması prosesinin bir hissəsi də daxili audittir.

Effektiv daxili audit sistemi, bankların idarəetməsinin və sağlam, mükəmməl əsasının önəmli komponentidir və bankların məqsəd və vəzifələrinin reallaşdırılmasını, bankların uzunmüddətli gəlirlilik planına nail olmasını və etibarlı hesabatların hazırlanmasının təminatına kömək edə bilər.

Bu cür sistemin qurulması, bankların qanun və qaydalara, planlara, təlimatlara, prosedurlara, daxili qaydalara uyğunluğunu və bankın adına təsir edəcək qəfil zərər və yaxud itki riskinin minimallaşdırılmasını təmin etməyə kömək göstərə bilər.

2.2. Azərbaycanın bank sektorunda daxili auditin cari vəziyyətinin təhlili

Ölkə iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi və innovasiya yönümlüyünün gücləndirilməsi üzrə miqyaslı vəzifələrin qarşıya qoyulduğu hazırki mərhələdə bank sistemi öz fəaliyyətinin keyfiyyəti və səmərəliliyini artırmalıdır. Araşdırılan dövrdə bank sisteminin müsbət inkişaf meyli saxlanmış və bankların ölkə

iqtisadiyyatında rolunu xarakterizə edən makro göstəricilərin müsbət dinamikası davam etmişdir. Rəsmi statistikanın məlumatlarına görə son illərdə bankların aktivlərinin, kapitalının, kredit portfelinin və depozitlərinin həcm və dinamikasında artım baş vermişdir.

Bank sistemi üzrə ümumilikdə aktivlərin həcmi 2014-cü ildə 25.2 mlrd. Manat, 2016-cı ildə 28.1 mlrd. Manat, 2017-cü ildə 30.6 mlrd. Manat olmuşdur. Bank aktivlərinin dinamikasındakı bu cür artım bank sektorunun dayanıqlı inkişafına rəvac verən amilə çevrilmişdir. Bundan başqa bank sisteminin dayanıqlılığının artırılması, risk idarəetmə potensialının gücləndirilməsi və bank risklərinin qarşısının alınması istiqamətində Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi makroprudensial tənzimləmə tədbirləri bank sisteminin artım tempinin iqtisadiyyatın artım tempi ilə uzlaşmasına, bank ekspansiyasının sabitləşdirilməsinə müsbət təsir göstərmişdir. Hesablamalar aktivlərin real artım tempi ilə qeyri-neft sektorunun ÜDM-nun artım tempi arasındakı fərqin xeyli azaldığını göstərir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar prinsipləri əsasında inkişafı ölkədə auditin təşəkkülünə əsas yaratmışdır. Bu dövrdən sonra ölkəmizdə auditin inkişafına əlverişli zəmin yaranmış və onun fəaliyyət dairəsi xeyli genişlənmişdir. Bu sahədəki ilk addım 1991-ci ilin 31 iyulunda AR-nın Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin yanında Auditor Mərkəzi yaradılması haqda” qərarı qəbul etməsi olmuşdur. Həmin qərarla qeyd edilirdi ki, iqtisadi islahatların reallaşdırılması ilə bağlı olaraq respublikada daxili audit xidmətinə ehtiyacı olan çoxsaylı konsernlər, assosiasiyalar, icarə kollektivləri, səhmdar cəmiyyətləri və kooperativlər yaradılır. Bunlardan əlavə baş idarələrin və nazirliklərin tabeliyindən çıxmaq hüququ əldə edilən müstəqil müəssisələrin təftiş - nəzarət aparatının xidmətindən istifadə etmək imkanı olmur. Bu səbəbdən də müstəqil audit xidmətinin qurulmasına ehtiyac yaranmışdır. Hazırda ölkəmizdə Auditorlar Palatası auditor fəaliyyətini tənzimləməkdən əlavə, bu sahənin təkmilləşdirilməsinə, inkişafına dair mütəmadi və silsiləvi tədbirlər sistemi hazırlayaraq təsərrüfat subyektlərinin və daxili auditorların mənafeyinin

müdafiəsini təmin etməklə yanaşı daxili audit xidmətinin milli standartlardan kənara çıxaraq beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə qurulması istiqamətində praktikki əhəmiyyətli işlər görür.

Bazar iqtisadiyyatı material, əmək və maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi və onlardan səmərəli istifadə olunmasını, həmçinin qəbul edilən strateji qərarların əsaslandırılmasını tələb edir. Bu məsələlərin həllində digər idarəetmə ünsürləri ilə yanaşı audit xidməti və nəzarətinin də rolu böyükdür.

Bank fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri səmərəli korporativ idarəetmə sisteminin yaradılmasıdır. Bankın strateji inkişaf sistemində daxili auditin rolu böyükdür və ona görə də strateji planların və uzunmüddətli məqsədlərin formalaşdırılmasında, onların həyata keçirilməsində və monitorinqində daxili auditorlar fəal iştirak etməlidir. Fikrimizcə, bankın idarəedilməsinin strateji səviyyəsində auditin yerinə yetirdiyi vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi risk-menecment strategiyası sahəsində qabaqcıl təcrübəyə əsaslanmalıdır.

Bankın strateji məqsədlərə nail olması ilə bağlı risklərin daxili auditin korporativ idarəetmə sistemində mühüm rol oynayır. Daxili audit korporativ idarəetmə, təşkilatın əməliyyat fəaliyyəti və onun informasiya sistemləri ilə bağlı riskləri qiymətləndirməlidir. Bu zaman bankın strateji məqsədlərə nail olma, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti haqqında informasiyanın etibarlılığı və tamlığı, fəaliyyət proqramlarının səmərəliliyi və nəticəliliyi, aktivlərin saxlanması, qanunların, normativ aktların, müqavilə öhdəliklərinin tələblərinə uyğunluğu və s. kimi məsələlər qiymətləndirmə obyektləri kimi prioritetlik təşkil etməlidir. Deməli, makrosəviyyədə cari və gözlənilən dəyişikliyin sürətini, bank sektorunda strateji planda rəqabət mühitinin kəskinləşdiyini və ölkə iqtisadiyyatının yeni keyfiyyət mərhələsinə keçməsinə nəzərə alaraq ölkənin bir çox banklarına xas olan daxili auditin ənənələrinin dəyişməsi vacibdir.

Dəyişən müasir dünyada bankların iştirakı ilə adekvat korporativ münasibətlər sisteminin yaradılması kredit təşkilatlarının yaşamasının, bank sisteminin sabitliyinin və iqtisadiyyatın uğurlu inkişafının zəruri şərtidir. Butün bunlar banklarda korporativ münasibətlərin idarəedilməsi prosesinin və onların

tənzimlənməsini bu sahədə sistemləşdirilmiş və qiymətləndirilmiş dünya təcrübəsini nəzərə almaqla təkmilləşdirilməsini, həmçinin onların səmərəli inkişafı üçün infrastrukturun və şəraitin formalaşdırılmasını tələb edir. Bank sektorunda maliyyə sabilliyinin təmin olunması və onun potensialının daimi artırılması banklarda səmərəli və şəffaf şəkildə, o cümlədən beynəlxalq standartlara müvafiq hesabatlıq və idarəetmə sisteminin təşkilindən, bankın idarəetmə sisteminin mühüm komponenti kimi çıxış edən əsaslandırılmış strateji planlaşdırmanın olmasından, həmçinin risklərin və daxili nəzarətin idarə edilməsinin səmərəliliyindən birbaşa olaraq asılıdır.

Azərbaycan bank sistemində daxili audit günü - gündən inkişaf etməkdədir. Kommersiya bankları öz daxili audit strukturlarını təkmilləşdirməkdə maraqlıdırlar. Onlardan biri də "Unibank"-dır. "Unibank" kommersiya bankı Azərbaycanın maliyyə bazarında iyirmi beş ildən çoxdur ki, uğurla fəaliyyət göstərir. Bu gün qüsursuz bir nüfuzla, ənənəvi və müasir bank xidmətlərinə malik bir universal maliyyə-kredit institutu və etibarlı tərəfdaş kimi tanınır. İqtisadiyyatın prioritet sahələrinə maliyyə dəstəyi göstərməklə, "Unibank" bütün ölkənin inkişafına və onun dünya ictimaiyyətinə inteqrasiyasına, eləcə də ölkə əhalisinin rifahına kömək edir.

2018-ci ildə "Unibank"-ın fəaliyyəti uzunmüddətli davamlı böyümə və inkişafın təmin edilməsi, investisiya cəlbəediciliyinin artırılması, likvidlik və davamlılığın artırılması, bankın əsas fəaliyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılması və beynəlxalq standartlara çatdırılmasına yönəldilmişdir.

Bu, maliyyə qurumuna daxili bazarın tələbatını yüksək səviyyədə qarşılaya bilmək üçün rəqabətqabiliyyətli xidmətlərin göstərilməsinə yönəlmiş yerli müştərilərə və xarici tərəfdaşlara yüksək keyfiyyətli bank xidmətləri göstərməyə imkan verdi. Moody's və Fitch Ratings aparıcı və nüfuzlu beynəlxalq reyting agentlikləri dəfələrlə "Unibank"-ın vəziyyətinin stabil olduğunu təsdiq etdilər. Banka verilmiş yüksək reytinglər bankın etibarlılığını bir daha təsdiqləyir və xalqın "Unibank"-ın sabitliyinə olan inamını gücləndirir. "Unibank" maliyyə sabitliyini gücləndirməyə böyük əhəmiyyət verərək, müasir və universal bankın keyfiyyətcə

yeni səviyyəsində inkişaf etmişdir. Bankın inkişafı və müvəffəqiyyəti müasir texnologiyaların fəal surətdə tətbiqi, təklif olunan bank məhsulları və xidmətlərinin keyfiyyətinin tamlığı və qabaqcıllığı ilə mümkün olmuşdur.

"Unibank"-da daxili audit kommersiya banklarının daxili auditinə dair Mərkəzi Bankın Əsasnaməsinə uyğun olaraq həyata keçirilir; Daxili audit Bankın İdarə Heyətinin təsdiq etdiyi audit planına uyğun olaraq aparılır.

Audit xidmətinin idarə edilməsi auditorun daxili nəzarətinə verilir. Baş daxili auditorun əsas vəzifələri audit proqramının hazırlanması və həyata keçirilməsi, auditor xidməti heyəti üçün zəruri olan yazılı siyasət və prosedurların təminatıdır. Baş Auditor sənədlərin daxili audit standartlarına uyğunluğuna məsuliyyət daşıyır. Baş auditorun əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- Audit işçiləri üçün zəruri olan bir audit proqramı, yazılı siyasət və prosedurların hazırlanması. Baş Auditor bu sənədlərin daxili audit standartlarına uyğunluğundan məsuliyyət daşıyır;
- Audit xidməti heyətinin audit xidmətinin fəaliyyəti üçün yazılı prosedurlar həyata keçirilməsini təmin etmək;
- İxtisaslı auditor heyətinin seçilməsi və işinin birbaşa idarə edilməsi;
- Heyətin bacarıqlarını artırmaq üçün çalışmaq;
- Bankın İdarə Heyəti ilə qarşılıqlı əlaqələr. Audit xidməti tərəfindən Bankın İdarə Heyətinə və ya daxili audit sisteminə dair audit komitəsinə müntəzəm hesabat təqdim edilməsi və audit xidmətinin fəaliyyətinin məqsədlərinə nail olunması. Xüsusilə, audit xidməti auditor planının həyata keçirilməsi barədə Bank Şurasına və audit komitəsinə məlumat verməlidir;
- Audit xidmətinin nəticələrinə görə rüblük hesabat vermək.

Audit fəaliyyətinin səmərəliliyinin və adekvatlığının təmin edilməsi üçün audit planı Bank Şurası tərəfindən ildə ən azı bir dəfə 1 yanvaradək nəzərdən keçirilir və təsdiq edilir. Audit proqramı audit məqsədlərini açıq şəkildə təsvir etməlidir, eləcə də ətraflı iş planını, yoxlanışların cədvəlini və həmin sahənin lazımi qaydalarının təsvirini əks etdirməlidir. Proqramın əhatə dairəsi audit məqsədlərinə çatmaq üçün kifayətdir. Hər bir proqram lazımi işin dəqiq və qısa bir

təsvirini təqdim etməlidir və əməliyyatların xüsusiyyətlərinə və mürəkkəbliyinə əsasən həm vahid şöbənin, həm də bir neçə şöbənin fəaliyyətini əhatə edə bilər.

Proqrama daxil edilmiş prosedurlar əməliyyatların həcmi və mürəkkəbliyinə və ya digər amillərə görə dəyişə bilər. Kommersiya banklarında daxili audit ən azı bir dəfə aparılmalıdır. Daxili auditin tezliyi auditi aparmaq üçün hər bir sahəyə aid risk qiymətləndirmələrinə əsaslanmalıdır. Daxili audit sahəsində bankın daxili nəzarət sisteminin adekvatlığı və səmərəliliyinin yoxlanılması və təyin edilmiş vəzifələrin yerinə yetirilməsində işin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi daxildir. Audit xidməti maliyyə hesabatlarının etibarlılığı və bütövlüyünü müvafiq qanuna uyğun olaraq yoxlamalıdır. ("Audit Xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1994)

Daxili audit zamanı bankın əməliyyatları və hesabatlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə biləcək və bankın özü ilə uyğunluq dərəcəsini müəyyən edən bu qaydalara, planlara, proseduralara, qanunvericilik aktlarına riayət edilməsini yoxlamaq lazımdır. Audit xidməti kapitalın adekvatlığının qiymətləndirilməsi, aktivlərin təsnifatı, risklərin idarə edilməsi və likvidliyin qiymətləndirilməsi, mühasibat uçotu və maliyyə hesabatında bank əməliyyatlarının mühasibat uçotunun dəqiqliyi və düzgünlüyünü nəzərdən keçirməlidir.

Audit xidməti aktivlərin qorunması yollarını yoxlamalı və zəruri hallarda bu aktivlərin mövcudluğunu yoxlamalıdır. Bundan əlavə, Audit Xidməti nəticələrin məqsədlərə uyğun olub-olmadığını və əməliyyatlar və proqramların planlaşdırıldığı kimi həyata keçirildiyini müəyyən etmək üçün bütün əməliyyatları yoxlamalıdır. Bankın əmanətçilərinin və müştərilərinin maraqlarının qorunmasının təmin edilməsi üzrə audit xidməti ən azı ildə dörd dəfə bankda müştərilərdən və onun struktur bölmələrindən (filiallar, mini-banklar, kənarında yaradılmış kassalar) əhalinin əmanətlərinin sayı və onların depozit kitablarına (sertifikatlara) uyğunluğu üzləşdirilməlidir.

Audit üzrə iş sənədləri Audit Xidmətinin əməkdaşı tərəfindən hazırlanır və Audit Xidməti şöbəsinin rəhbərləri tərəfindən yoxlanılır. Bu sənədlər qəbul edilmiş məlumatları və aparılan təhlilləri qeyd etməlidir və onlar audit zamanı aşkar

edilmiş faktları və mümkün yaxşılaşdırmalar barədə tövsiyələrin əsaslarını dəstəkləməlidirlər. Audit xidmətinin əməkdaşları özlərinə təqdim edilmiş gizli məlumatların qorunmasından və ya rəsmi vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olaraq məlumatların saxlanmasına məsuliyyət daşıyırlar. Bankın sirlərini təşkil edən məlumatların açıqlanması və bankın rəhbərliyi tərəfindən açıqlanması qadağan edilən gizli məlumatlar üçüncü tərəfə məlumat verilsə, qanunla müəyyən edilmiş tədbirlər görülür.

Auditin əvvəlindən və audit müddətində auditor sənədlər ilə sənədləşdirilmiş müxtəlif prosedurları həyata keçirir.

Bu sənədlərin forması, məzmunu və saxlanması müvafiq audit standartının müddəalarına uyğun olmalıdır.

Planlaşdırma audit aparmaqda ilk addımdır. Bu müddət ərzində auditorlar gözlənilən həcm, cədvəllər, auditin vaxtı və audit proqramının işlənilməsinin hazırlanmasının göstəricisi ilə ümumi audit planı hazırlayırlar.

Planlaşdırma nəzərdə tutur - mürəkkəblilik, davamlılıq və optimallik. Audit planı audit zamanı ətraflı planlar vasitəsilə sənədləşdirilir (auditin müddəti daxil olmaqla); auditə tabe olan bank xidmətləri (fəaliyyəti); audit aparan auditorların adları; müəyyən vəzifələri yerinə yetirən auditora saatlarla vaxt ayırma.

Baş Auditor yoxlama aparmaq üçün audit proqramı hazırlayır. Audit proqramı müəyyən edilmiş qaydada sənədləşdirilmiş audit metodlarıdır. Audit proqramı xüsusi auditdə istifadə edilən audit prosedurlarının siyahısını, habelə onların xüsusiyyətlərini, vaxtını, əhatəsini və xüsusi icraçıları ehtiva edir. (Kochiniv, 2015)

Auditor ümumi audit planını həyata keçirmək üçün planlaşdırılmış audit prosedurlarının mahiyyətini, müddətini və əhatəsini müəyyən edən audit proqramını hazırlamalı və sənədləşdirməlidir. Audit proqramı auditə həyata keçirən auditorun, eləcə də işin düzgün yerinə yetirilməsinin yoxlanılması vasitəsi kimi bir sıra təlimatdır. Audit proqramı audit sahələrinin hər biri üçün maliyyə (mühasibat) bəyannamələrinin hazırlanması üçün müxtəlif audit sahələri və ya prosedurları üçün nəzərdə tutulan vaxt üçün audit edilə bilən ön şərtləri də daxil edə bilər.

Audit proqramı özündə bütün məqsədləri birləşdirməlidir, proqramın əhatə dairəsi audit məqsədlərinə nail olmaq üçün kifayətdir. Bundan əlavə, proqramda hər bir şöbə üçün lazımlı prosedurların ətraflı iş planı və təsviri daxil edilməlidir. Proqram audit olunmuş bankın maliyyə hesabatları üzrə obyektiv və əsaslı rəy formalaşdırmaq üçün zəruri olan audit prosedurlarının həyata keçirilməsinin həcmi, növlərini və ardıcılığını müəyyənləşdirir.

Audit proqramının hazırlanmasında auditor bank fəaliyyətinin risk qiymətləndirmələrini və nəzarət riskini, eləcə də maddi prosedurları, sınaqdan keçirilmə müddətləri və maddi-texniki təminat üçün vaxtın təmin edilməsi üçün lazım olan etimad dərəcəsini nəzərə almalıdır.

Audit proqramı nəzarət vasitələrinin test proqramı və əsaslı audit prosedurları proqramı şəklində tərtib edilməlidir.

Nəzarət vasitələrinin test proqramı daxili nəzarətin və mühasibat sisteminin işləməsi barədə məlumat toplamaq üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlər siyahısının bir hissəsidir. Nəzarət imtahanlarının məqsədi onların təsərrüfat subyektini nəzarəti vasitələrində əhəmiyyətli çatışmazlıqları müəyyən etməyə kömək etməkdir.

Audit prosedurları hesabat dövrüyyəsini və hesab balansının düzgünlüyünü dəqiqləşdirir. Audit prosedurları proqramı, əsasən, belə detallı yoxlamalar üçün auditorun hərəkətlərinin siyahısıdır. Mühasibat prosedurları üçün auditor öz auditoriyasının hissələrini müəyyən etməlidir və mühasibat uçotu bölmələri üçün audit proqramı tərtib etməlidir.

Auditorun iş sənədlərində sənədləşdirilmiş audit proqramının hər bir bölməsi üzrə yekunları audit hesabatının hazırlanmasında (təsərrüfat subyektinin rəhbərliyinə yazılı məlumat şəklində təqdim edilməlidir) habelə, auditorun maliyyə hesabatları üzrə obyektiv rəyində əks olunmalıdır.

Auditin son mərhələsində bütün materiallar yekunlaşdırılır və auditin bütün iştirakçıları, eləcə də şöbə rəhbərliyinin imzaladığı bir akt tərtib olunur.

Daxili auditin səmərəli funksiyalarının yaradılması məqsədilə Bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsinin birbaşa tövsiyələrinin olmasına baxmayaraq ölkə banklarında daxili auditin təşkilinin qanunverici və normativ-hüquqi bazasının

araşdırılması banklarda daxili auditə diqqətin az yönəldildiyini göstərir. Elə bunun nəticəsidir ki, ölkənin bank sistemində onun həm cari, həm də strateji fəaliyyətinin bütün tərəflərini kompleks halda özündə əks etdirən daxili bank auditi və nəzarətinin dəqiq konsepsiyası formalaşmamışdır.

2.3. Azərbaycanın bank sektorunda daxili auditin cari vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və beynəlxalq təcrübənin tətbiqi imkanları

Dünya təcrübəsində bank sektorunda daxili auditin təşkili üzrə önəmli məqamların, faydalı nümunələrin, müsbət halların, təcrübi aspektlərin diqqət edilməsi prosesləri əslinə qalarsa ümumi sistem xarakterli kompleks tədbirlərin birləşməsindən ibarətdir. Bu halda, zəruri istiqamətlər kimi aşağıdakı göstərilmiş fəaliyyət prinsipləri və metodları diqqəti cəlb edir:

1. Bank auditinin səmərəli təşkil edilməsi mühüm tədbirlər sistemi kimi xarakterizə olunur. Bu üsulla bankın fəaliyyətinə mane olan biləcək xoşagəlməz hallar, risk səbəbləri təhlil edilərək aradan qaldırılması istiqamətləri müəyyən edilir, risklərin idarə olunması mexanizmləri hazırlanır, bu yöndə uyğun olan tədbirlər üçün məlumat bazası yaradılır. ABŞ, Böyük Britaniya, İsrail, Malayziya, Fransa, və s. bu kimi ölkələrdə bank auditinin effektiv təşkili üzrə səmərə verən təcrübələr dünya ölkələrində daha tez-tez tətbiq olunur;

2. Bank auditinin səmərəli təşkili yönündəki tədbirlərə müasir dövrdə bankların yüksək səviyyədə işləməsinin zəruri amillərindən bir kimi yanaşılır. Məsələn, Amerikanın kommersiya banklarında bank personalının işinin uzunmüddətli şəkildə strateji olaraq planlaşdırılması üçün onların fəaliyyətlərinin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə xüsusi komissiyalar təşkil edilir, həmçinin bununla yanaşı bu məqsədlərlə bağlı məsləhət agentliklərinə müraciətlər olunur.

3. Maliyyə böhranı ilə əlaqəli olaraq banklarda audit işinin planlarının nəzərə alınması son illər ərzində daha çox aktual məsələ təşkil edir. Son illər ərzində bir neçə məşhur dünya bankı öz fəaliyyətini dayandırmışdılar. Buna misal olaraq, ABŞ-da Bear Stearns, Wachovia, Lehman Brothers investisiya bankları, Washington Mutual banklarının müflis olması, bank sektorundan tamamilə

silinməsi dünya bank sistemində riskin idarə olunması proseslərinə yeni yanaşmaların gətirilməsini, daxili nəzarətin və auditin təşkilində yeni istiqamətlərin təhlil edilməsini daha da zəruri etmişdir;

4. Bank auditinin mobilliyinin təmin olunması problemi də öz vacibliyi ilə diqqət mərkəzindəki məsələlərdən biridir. Belə ki, bankdaxili risklərin kəskinləşməsi tendensiyalarının, habelə onların idarə olunmasında daxili auditin transformasiya keçirməsi proseslərinin operativ nəzər yetirilməsi, mobil qərarların verilməsi, bank alətlərinin və mobil işlək mexanizmlərin dövrüyyəyə cəlb olunması zərurəti yaranmışdır;

5. Bank sistemində risk-menecment amilinin ciddi şəkildə nəzərə alınması müasir dövrdə ən mühüm məsələlərdən biri kimi xarakterizə edilir. Amerikanın aparıcı audit şirkətlərində biri olan PricewaterhouseCoopers-in mütəxəssislərinin həyata keçirdiyi araşdırmalara görə bank sektorunda riskin idarə olunması və maliyyə biznesinin reallaşdırılması meyarlarını özündə cəmləyən mədəni yanaşma, üzvi yanaşma, əsaslandırılan və adekvat qərarlar vermək üçün şəraitin təmin olunması vacib şərtləndəndir (<http://www.irbis.vegu.ru.>) ;

Qeyd etmək zəruridir ki, daxili auditin təşkil edilməsi üzrə Azərbaycanın bank sistemində dünya təcrübəsinin istifadə olunmasının vacibliyini şərtləndirən amillər xüsusi yanaşmalar tələb etməkdədir. Daxili auditin bank sektorunda ən başlıca strateji rolu və əhəmiyyəti əsasən kommersiya banklarının stabil və davamlı , effektiv və səmərəli, gəlirli və məhsuldar fəaliyyət göstərməsi ilə birbaşa olaraq bağlıdır. Dünya təcrübəsinə görə bank sisteminin effektiv fəaliyyətinin təmin olunmasında daxili auditin işindən geniş şəkildə istifadə yer almışdır. Bankdaxili audit bankların müxtəlif sahələr üzrə fəaliyyəti istiqamətlərini təhlil etməklə, araşdırma apararaq bu istiqamətlərdə mövcud olan problemləri ümumiləşdirərək müvafiq tədbirlər paketi hazırlamaqla bərabər, bank sektorunda baş verə biləcək transformasiyaların mahiyyətlərinə və xarakterlərinə daha obyektiv şəkildə yanaşmanı təmin etmək üçün analitik hesab edilən məlumatlar bazası kimi çıxış edir. Göstərilənlərdən əlavə, bankdaxili auditin bazar iqtisadiyyatında fərqli bazar segmentlərinin anlayışlarını və mahiyyətini sistemli olaraq təhlil edilməsi yolu ilə,

bankların fəaliyyət istiqamətlərinin təkmilləşdirilmə yollarının əsas üsullarını müəyyən etməyə imkan yaradır.

Dünya təcrübəsində bank nəzarəti və audit xidmətindən kommersiya banklarının fəaliyyətində davamlı olaraq və geniş şəkildə istifadə edilməsinin özü zəruri şərtlərdən biri hesab edilir. Hələ XX əsrin 60-ci illərindən başlayaraq, əksər Avropa ölkələrində daxili audit institutunun geniş tətbiq edilməsinin əhəmiyyəti və faydası istiqamətində ciddi işlər görülmüşdür. Bu proseslərin nəticəsi olaraq, daxili audit qurumları təkcə müxtəlif fəaliyyət sahələrində deyil, həm də bank sistemində mütəşəkkül şəkildə formalaşmış, ən önəmli struktur bölmələrindən birinə çevrilmiş, o cümlədən dünya səviyyəli, çoxsaylı filialları olan transmilli auditor, həmçinin məsləhət kompaniyaları yaranmışdır. Buna misal olaraq, “Ernest və Yanq” müəssisəsi dünyanın 180-ə yaxın ölkəsində fəaliyyət göstərir (<http://www.ey.com>). “PricewaterhouseKoopers” və “Artur Andersen” şirkətləri isə dünya üzrə 100-dən çox ölkədə filiallara sahibdirlər (<http://www.pwc.com>). Bu nəhəng şirkətlər əsas etibarılı beynəlxalq standartlara cavab verən auditor məsləhətlərini və xidmətlərini göstərirlər. Bir çox dünya ölkələrində audit və məsləhət xidmətindən milli iqtisadiyyatın inkişaf sürətlərinin artırılmasında, milli iqtisadiyyatın vəziyyətinin sağlamlaşdırılmasında və sabitləşdirilməsində uğurlu istifadə olunması təcrübəsi vardır. Nümunə üçün deyə bilərik ki, vaxtı ilə Kanadada iqtisadiyyatın inkişafının möhkəmləndirilməsində biznesin rolunun yüksəldilməsi üçün audit mexanizminin qurulmasına ciddi əhəmiyyət verilmişdir. Çində milli iqtisadiyyatın vəziyyətinin sabitləşdirilməsində, o cümlədən bazar mexanizminin tətbiq edilməsinin genişləndirilməsinə hələ 1980-ci ildən başlayaraq, dünya təcrübəsindən istifadə edilməyə müraciətlər olunmuşdur. Beynəlxalq qurumların verdiyi məlumatlara görə, dünyada 4200-dən artıq auditor firması mövcuddur, həmçinin dünyanın 147-dən çox ölkəsində bu institutun fəaliyyətindən səmərəli istifadə edilməsi təcrübəsi məlumdur (www.nikolle.narod.ru).

Daxili auditin təşkil olunması proseslərində və dünya təcrübəsində diqqəti daha çox çəkən məsələlərdən biri də bu mexanizmlərin bank sahəsində korporativ

idarəetmənin səviyyəsinin artırılmasına verdiyi töhfələrdir. Bankdaxili audit bankların idarəetmə strukturunun müasir tələbləri səviyyəsində təşkil edilməsində zəruri daxili nəzarət mexanizmindən biri kimi çıxış edir, həmçinin bazar iqtisadiyyatının transformasiyası, təkmilləşdirilməsi proseslərinin ən əsas ölçüləri nəzərə alınmaqla hər hansı fəaliyyət subyektinin, habelə kommertiya banklarının önəmli struktur şöbələrindən biri kimi xarakterizə olunur. Bankdaxili audit dünya təcrübəsində bir kommertiya bankının nəzarət sisteminin ən lazımlı istiqamətləri, misal üçün, Bazel Komitəsinin bazar konyukturası, bankların nəzarət prinsiplərinin reallaşdırılması, siyasi transformasiyalar, qanunvericiliyin dəyişməsi, müxtəlif amillər və s. nəticəsində yaranmış bank risklərinin səmərəli idarə olunmasına sistemli və hərtərəfli yanaşmanın təmin edilməsi, daxili audit sisteminin effektiv və məhsuldar dünya təcrübəsi nümunələri də nəzərə alınmaqla təşkil olunması, bankların etibarlı və stabil maliyyə sistemi əsasında fəaliyyət göstərməsi, bankın fərqli struktur şöbələrini maksimum peşəkar meyarlarla işləməsi, mövcud olan potensialdan təyinatı üzrə istifadə edilməsi, bankların fəaliyyətləri üzrə prosedurların və qaydaların daha da təkmilləşdirilməsinin adekvatlığı, bankda yarana biləcək hər hansı risklərə və onların fəsadlarına obyektiv yanaşılmaqla bərabər, bu risklərin təsirinin nisbətən azaldılması mexanizmlərinin daha da etibarlı olan dünya təcrübəsi nümunələrindən öyrənilməsi, tətbiq edilməsi və s. bu kimi istiqamətlər üzrə önəmli tədbirlərin işlənilib hazırlanmasında, bank rəhbərliyinə tövsiyələrin və təkliflərin verilməsində, yüksək səviyyədə idarəetmə qərarlarının qəbul olunmasında və onlara olunan nəzarətin təşkil edilməsində vacib funksiyaları yerinə yetirir.

İqtisadi transformasiyalar şəraitində bank sektorunun nisbətən mürəkkəb tendensiyalarının öyrənilməsi, səmərəli bank xidmətlərinin və mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi proseslərində daxili auditin rolu böyükdür. Belə ki, bankdaxili auditin topladığı dürüst və obyektiv informasiya bazası, müqayisəli yanaşmalar, təhlillər bankın xidmətlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində daha arqumentləşdirilmiş və tutarlı meyarlar kimi çıxış edirlər.

Bildiyimiz kimi, dünya təcrübəsində bankdaxili auditin əsas vəzifələrindən biri də bankların gündəlik fəaliyyətinin təhlili edilməsi, o cümlədən onun adekvat olaraq qiymətləndirilməsidir. Buna görə də, daxili audit fərqli fəaliyyət üslubları və metodları vasitəsi ilə kommertiya banklarının fəaliyyətlərindəki nöqsanları və çatışmazlıqları təkə üzə çıxarmaqla qalmır, həm də bunun kimi arzu edilməz fəaliyyətdən yaranmış olan risklərin aşağı salınması tədbirlərinin operativ olaraq müəyyən edilməsinə və icra edilməsinə imkan verir.

Bankdaxili auditin ən önəmli funksiyalarından biri də kommertiya banklarının qarşısındakı strateji vəzifələrin həyata keçirilməsində onun oynadığı roldur. Müxtəlif metodoloji yanaşmalar və standartlar yolu ilə daxili audit bankların mürəkkəb fəaliyyət istiqamətlərini fasiləsiz, yəni daimi olaraq təhlil edir, hesabat və analitik xarakterli məlumatlar hazırlayır, bank rəhbərliyinin qarşısında həlli vacib olan məsələləri qaldırır, həmçinin bu məsələlərin üzərində idarəetmə mexanizmlərinin daha da təkmilləşdirilməsinə yardım edir və nəhayət özü zəruri nəzarət funksiyasını reallaşdırır.

Dünya təcrübəsində daxili auditin təşkil edilməsi proseslərinə yanaşma standartları və metodları sırasında nəzərdə tutulan daxili audit yoxlamasının qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həyata keçirilməsində əhəmiyyəti, risklərin həcmnin və səviyyəsinin müəyyən edilməsində rolu, bankdaxili auditin təşkilində rəhbərliyin və işçi heyətinin müsbət reaksiyası, auditin effektivliyinə inamın olması, bankdaxili audit yoxlamalarını aparan auditorların peşəkarlıq səviyyəsinin yüksək olması, audit yoxlamalarının məqsədlərinin və subyektlərinin obyektiv və qərəzsiz şəkildə təyin edilməsi, məsələyə baxılması, bankdaxili qaydaların qorunması, qanunvericilik aktlarının, daxili audit mexanizmi kimi istifadə edilən təcrübi alətlərin qarşıya qoyulmuş vəzifələrlə uyğunluğunun təmin olunması və s. yer almışdır (www.bankir.lv).

Daxili audit tədbirlərinin önəmli iştirakçıları kimi çıxış edən daxili auditorların peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəkliyinin vacibliyi barədə biz işin əvvəlində qeyd etdik. Bu hal dünya təcrübəsində də mühüm meyarlardan biri kimi qiymətləndirilir. Belə hesab olunur ki, daxili auditorlar bankların davamlı

fəaliyyətində və effektiv olaraq işləməsində, kommersiya banklarının nəzarət sisteminin səmərəli təşkil edilməsində, bank fəaliyyətinin etibarlı və təhlükəsiz olmasında, bankın mühasibatlıq və maliyyə sənədlərinin dəqiq və dürüst aparılmasında, bank heyətinin ən məhsuldar səviyyədə işləməsində birbaşa olaraq maraqlı tərəf olmalıdırlar. Məhz bu halda, bankdaxili auditin reallaşdırdığı müxtəlif nəzarət və təhlil fəaliyyətlərinin müsbət nəticələrinin əldə olunmasına daha çox imkan yaranar (www.studopedia.ru).

Qeyd etməliyik ki, dünya bank sistemində daxili nəzarət və audit funksiyalarının yaradılması, həmçinin bankdaxili auditin təşkili üzrə ən optimal mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi prosesi uzun bir tarixi dövrü əhatə etmişdir. Bu proseslər əsasən XX əsrin II yarısında xeyli irəliləsə də, əsas etibarı ilə geniş proseslərin davam etməsi XXI əsrin əvvəllərindən sonra müşahidə edilmişdir. Şübhəsiz ki, bu ilk olaraq dünyadakı iqtisadi proseslərin mürəkkəbləşməsi, iqtisadi proseslərin, həmçinin bank sisteminin fəaliyyət bölmələrinin güclü şəkildə qloballaşması, ənənəvi iqtisadi mexanizmlərin və yanaşmaların transformasiyalarının şiddətlənməsi ilə birbaşa olaraq bağlı olmuşdur. Həmçinin bu dövrdə bankların korporativ idarə olunması formasına daha çoxşaxəli diqqət edilməsi prosesləri güclənmişdir. Belə qəliz vəzifələrin realizə edilməsində inkişaf etmiş ölkələrdə, transmilli kompaniyalarda, habelə bank sistemində, dünyanın nəhəng banklarında daxili audit strukturunun təkmilləşdirilməsi prosesinə geniş yer verilmişdir (Щербакoвa E.В .,Заварихин H.M., 2010, Москва). Tədqiqatçı T.Sobua bildirirdi ki, beynəlxalq bank təcrübəsində daxili auditin təşkil edilməsi zamanı 3 əsas yanaşma vardır ki, onlar daha çox diqqəti cəlb edirlər. Tədqiqatçı bunlara daxili auditin xüsusi bir xidmət sahəsi kimi, kossorsinqi və autsorsinqini aid etmişdir. Bundan başqa, daxili auditin strukturu zamanı 3 variantdan istifadə edilir: mərkəzləşdirilmiş, qeyri-mərkəzləşdirilmiş, ierarxiyatik forma.

Təcrübi baxımdan daha səmərəli hesab edilən SOTELMA kompaniyasının daxili auditin təşkil olunmasına prinsipial yanaşmasına mərkəzləşdirilmiş forma qəbul olunmuşdur (Соbуа Т., 2009: s. 165). Qeyd etməliyik ki, dünya təcrübəsində bankdaxili auditin təşkili edilməsində mərkəzləşdirilmiş forma daha geniş

yayılmışdır, o cümlədən Azərbaycanın bank sektorunda da bu prinsip əsas götürülüb. Digər tədqiqatçı A.Popova qeyd edirdi ki, bazar iqtisadiyyatında audit xidmətinin beynəlxalq standartlarının təkmilləşdirilməsi problemi hər zaman aktualıq təşkil etmişdir. Belə ki, milli və beynəlxalq audit standartlarının mükəmməlliyi auditin daha da yüksək meyarlar əsasında həyata keçirilməsinə imkan verir. Bu proseslərdə daxili auditin təşkil olunması zamanı fəaliyyət göstərən subyektin rəhbərliyinin maraqları daha əsas götürülür, həmçinin bunlar fəaliyyət subyektinin qarşısındakı strateji vəzifələrlə üst-üstə düşür (Попова А.Х., 2007: s. 134). Tədqiqatçı A.Çelyuskin bank risklərinin idarə olunması və onlar üzərindəki nəzarətin gücləndirilməsində ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrinin təcrübəsinə istinad edərək qeyd edir ki, daxili audit sənədlərinin reqlamentinə fərdi şəkildə yanaşmanın və ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə daxili audit funksiyalarının daha da təkmilləşdirilməsinin vacib əhəmiyyəti var (Челюскин А.Л., 2000, Москва, s. 158). Yuxarıda qeyd etdiyimiz müəlliflərin fikirlərinə və mülahizələrinə, habelə onların tədqiqat materiallarına əsaslanaraq, bildirə bilərik ki, bankdaxili auditin mərkəzləşdirilmiş formada təşkil edilməsinin və onun həyata keçirilməsinin beynəlxalq standartlarının, meyarlarının Azərbaycanın bank sektoruna müasir tələblər baxımından tətbiq edilməsinin yüksək səviyyədə reallaşdırılması üçün önəmli zərurət olaraq diqqəti cəlb edir. Belə ki, dünya təcrübəsində müxtəlif iqtisadi deformasiya və transformasiyalar şəraitində sınaqdan keçirilmiş daxili audit mexanizmlərinin daha təkmil üsul və alətlərinin kommersiya banklarında tətbiqi, daxili audit xidmətinin bankdaxili nəzarət sistemində rolunun yüksəldilməsi, ümumilikdə, bankların fəaliyyətinin daha da effektivli və səmərəli təşkilinə imkan verə bilər.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN BANK SEKTORUNDA DAXİLİ AUDİTİN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Azərbaycanın bank sektorunda daxili auditin təşkilinin metodiki problemləri

Bankların daxili auditi sahəsində müvəfəqiyyətlərlə yanaşı bəzi problemlər də vardır. Bu problemlərə aşağıdakıları aid edə bilərik:

1. Auditorların ixtisasartırma və təkmilləşdirmə kurslarına göndərilməsinin lazımınca təşkil edilməməsi.
2. Bank təcrübəsində davamlı olaraq uzun illər boyu istifadə olunan daxili audit modelinin artıq nisbətən köhnəlməsi, onun qeyri-çevikliyi və qeyri-adekvatlığı ;
3. Daxili audit mexanizmlərinin səmərəliyinin azalması, səlahiyyətlərin nisbətən məhdudluğu və yaxud idarəetmə sistemindəki iştirakın effektivsizliyi;
4. Normativ hüququ baza xaric olmaqla, praktiki əhəmiyyətli metodiki tövsiyələr və şərtlərə böyük ehtiyacın olması.
5. Daxili audit bölməsi əməkdaşlarının peşəkarlıq səviyyəsinin yetəri qədər olmaması və yaxud bu bölməyə rəhbərlik edən bankın menecment heyətinin bank risklərinin təhlili, öyrənilməsi və idarəsi proseslərinə fasiləsizlik, ardıcılıq, komplekslik, obyektivlik, dürüstlük və sistemlilik prinsipləri ilə yanaşmasının nisbətən zəif olması və s.
6. İnformasiya texnologiyalarının köməkliyi ilə auditin kompleks şəkildə aparılmasının proqram təminatına böyük ehtiyac olması

Banklarda daxili audit xidmətinin yüksək səviyyədə mövcudluğunun, tələblərə cavab verən və keyfiyyətli şəkildə fəaliyyətinin və idarəsinin əsasını kadrların hazırlıq səviyyələri, mütəxəssislərin biliyi, təcrübəsi və səriştəsi amilləri təşkil edir. Buna görə də, daxili auditin təşəkkülünə və inkişafına nail olmağın ən vacib prinsiplərindən biri də peşəkar səviyyədə daxili auditorların yetişdirilməsidir.

Daxili auditorların hazırlanması bir neçə mərhələdə aparıla bilər. Bunun üçün inkişaf etmiş ölkələrin bu sahə üzrə nailiyyətlərindən bəhrələnməklə milli iqtisadiyyatın xarakteristikalarını nəzərə almaqla təhsil proqramları üzərində

işləmək məqsədəuyğun hesab edilir. Bu təhsil proqramında daxili auditorların hər hansısa müəssisədə fəaliyyətlərini nəzərə alaraq peşə etikasını və nizam-intizam normasına riayət etməsi, yüksək səriştəlilik və peşəkarlıq tələblərinə cavab verməsi məsələləri də öz əksini tapmalıdır.

Daxili audit mütəxəssislərinin hazırlıq proqramları beynəlxalq tələblərə cavab verən ümumi metodikaya uyğun tərtib edilməli və daxili nəzarət strukturunun xüsusiyyətlərini əks etdirməlidir.

Daxili audit kurslarının hazırlanma prinsipləri aşağıdakılardır:

- 1) aktual problemlərin və əhəmiyyətli mövzuların müəyyən edilməsi
- 2) elmi tədqiqat nəticələrindən istifadə edilməsi;
- 3) beynəlxalq standartlara uyğun proqramlar hazırlamaq;
- 4) tədqiqat nəticələrini kursun proqramı üçün material kimi istifadə etmək;
- 5) tədris metodları nəzərə alınmaqla tədris materiallarının hazırlanması;
- 6) dinləyicilərin tələbatını nəzərə alınmaqla tədris materiallarının analizi və seçilməsi.

Daxili auditorların sertifikatlaşdırılması bütün dünyada mövcuddur.

Beynəlxalq təcrübəyə görə, peşəkar daxili auditor sertifikatı imtahan vermək yolu ilə alınır. İmtahanda iştirakçıları “Daxili auditin aparılması qaydası”, “Nəzarət və informasiya texnologiyası”, “Daxili audit təcrübəsi”, “Daxili auditin aparılması şərtləri” kimi mövzulardan ibarət suallara cavab verməlidirlər.

Daxili auditin bir çox xüsusiyyətləri kifayət qədər araşdırılsa da, bu sektorda hələ də elmi araşdırılma tələb edən bəzi metodoloji və təşkilati problemlər nəzərə çarpır. Bunlar aşağıdakılardır:

- normativ sənədlərdə və elmi kitablarda daxili auditin funksiyaları konkret şəkildə təyin edilməmişdir. Bir çox durumlarda daxili audit təftişlə demək olar ki, eyniləşdirilir, daxili auditin funksiyaları mühasibat uçotunda əks edilmiş əməliyyatların dəqiqliyinin və tamlığının təsdiqi ilə bitir. Biznes proseslərinin araşdırılmasına, əməliyyat risklərinin qiymətləndirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verilmir;

- daxili auditin prinsiplərinin formula edilməsi vacibdir;

- daxili audit təcrübəsi və nəzəriyyəsinin qabaqcıl nailiyyətləri müstəqil assosiasiyalar tərəfindən ümumiləşdirilməmişdir;
- paralelçiliyə yol verməmək məqsədilə, daxili və xarici auditin qarşılıqlı əlaqəsi təşkil olunmalıdır.
- geniş filial şəbəkəsinə sahib olan banklarda daxili auditin həyata keçirilməsi əlamətləri tam araşdırılmamışdır.

Bankların əksəriyyəti bütöv şəkildə daxili auditin və yaxud onun ayrı-ayrı istiqamətlərinin təşkilində obyektiv çətinliklərlə üzləşirlər. Fikrimcə, daxili auditin autorsinqi sözügedən problemin həllinə imkan yaradacaqdır.

Təbiidir ki, qiymətləndirmənin bu üsulunu faydalı saymaq olsa da bu metod özündə əhəmiyyətli məhdudiyətlər daşıyır. Yoxlama materialları əsasında daxili audit bölməsi digər bölmələrlə birgə buraxılmış səhvlərin siyahısını hazırlayır, habelə əməliyyatların aparılma texnologiyasını reqlamentləşdirən bankdaxili sənədlərin işlənilib hazırlanması haqqında təkliflər irəli sürür. Səhvlərin siyahısı bankın bütün bölmələri və filiallarının nəzərinə çatdırılır. Daxili audit xidməti müntəzəm olaraq bank rəhbərliyi və ya direktorlar şurası (audit komitəsi) qarşısında hesabat verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, geniş filial şəbəkəli banklarda daxili auditin öz xüsusiyyətləri vardır. Bu zaman bankın baş ofisinin yoxlanılması xüsusilə vacibdir. Belə ki, məhz burada təlimatı metodik materiallar, əməliyyatların aparılma texnologiyası, mühasibat uçotunun qaydaları və s. sınaqdan keçirildikdən sonra filiallarda yayılır. Bu tələbə riayət olunmaması səhvlərin kütləvi çoxalmasına gətirib çıxarır.

Geniş filial şəbəkəsinə malik olan banklarda daxili audit əməkdaşlarının filiallar üzrə bölüşdürməsi də məqsədəuyğun olardı.

Təcrübə sübut edir ki, direktorlar şurası yanında bankın idarə olunmasında iştirak etməyən şəxslərdən, daimi audit komitəsinin yaradılması daxili audit sisteminin formalaşmasında bir çox problemləri həll etmiş olar. Bir qayda olaraq direktorlar şurası audit komitəsinin üzvlərinin təyin olunması qaydalarını, hüquq və vəzifələrini reqlamentləşdirir. Audit komitəsi fəaliyyətinin səmərəliliyini

artırmaq məqsədilə, onun iclaslarında bankın idarə heyətinin sədrinin, daxili və xarici auditorların iştirakları daha faydalı və məqsədəuyğun olar.

Kommersiya banklarında bankdaxili auditin transformasiya problemlərinin müasir dövrdə tendensiyalarının araşdırılması, eyni zamanda onlara uyğun həll yollarının müəyyən edilməsi bank sisteminin fəaliyyətinin stabil təşkilinin önəmli tədbirlərindən və vəzifələrindən biri kimi xarakterizə edilir. Dünya bank sisteminin dayanıqlı, davamlı və etibarlı fəaliyyəti dünya iqtisadi proseslərinin stabilliyi kimi də qiymətləndirilə bilər. Sözügedən sistemdə kommersiya banklarının əhəmiyyəti və rolu barədə biz tədqiqat işinin öncəki paraqraflarında məlumatlar vermişdik. Bununla belə, qeyd etmək vacibdir ki, kommersiya banklarının hər biri sosial-iqtisadi proseslərin ahəngdarlığının və sabitliyinin qorunmasında, milli iqtisadiyyatın inkişafının sürətləndirilməsində, əhaliyə bank xidmətlərinin təqdim olunmasında geniş sahəli funksiyaları yerinə yetirirlər. Şübhəsiz ki, bu səbəbdən kommersiya banklarının fəaliyyətinin effektiv və səmərəli təşkili vacib şərtərdən biri kimi çıxış edir. Bütün bu proseslərdə daxili auditin mahiyyəti və əhəmiyyəti də xeyli fərqlənməkdədir. Belə ki, bankların problemləli istiqamətlərinin öyrənilməsində, bu problemlərə müvafiq tədbirlərin hazırlanmasında və reallaşdırılmasında daxili auditin böyük səmərəsi vardır. Daxili auditin mahiyyəti, daxili auditin formalaşmasının metodoloji əsasları, təcrübədə daha çox istifadə edilən daxili audit modellərinin qiymətləndirilmə metodologiyası, daxili auditin effektivlik səviyyəsinin təhlil edilməsi, kommersiya banklarının işinin təşkil edilməsində daxili auditin amillərinin çoxfunksiyalı rolu, onun müəyyənləşdirilmə problemləri üzrə mülahizə və fikirlərin, tədqiqat məlumatlarının əsas hissəsini vermişdik. Eyni zamanda, vacib məsələlərdən biri kimi banklarda daxili auditin üzləşdiyi deformasiyaların, yəni daxili auditin məruz qaldığı transformasiyası problemlərinin həlli yollarının uyğun variantlarının müəyyən edilməsi zərurəti ortaya çıxır. İqtisadçı- tədqiqatçı N.Skleymov daxili auditin təşkil edilməsi və metodoloji təmini problemləri üzərində araşdırma apararkən qeyd etmişdir ki, daxili auditin fəaliyyət subyektinin hər hansı dəyişikliyinə reaksiya vermək kimi bir refleksi olduğu kimi, auditin özünün də transformasiya olunması qaçılmaz

proses kimi təsir bağışlayır. Belə ki, daxili audit öz ənənəvi fəaliyyət strukturunun yenilənməsini və daha da təkmilləşdirilmiş alətlərdən istifadə edilməsini tələb edir. Bu səbəbdən də daxili auditin təşkilindən başqa, onun təkmilləşdirilmə yollarının müəyyənəşdirilməsi də mürəkkəbliyi ilə fərqlənir (Скле́ймов Н.В., 2003, Москва, s. 221). Müəllifin daxili auditin transformasiyası probleminin həlli yollarının müəyyən edilməsinin mürəkkəbliyi barəsindəki mülahizələri heç də səbəbsiz deyil. Çünki, daxili auditin önəmli vəzifələri sırasında kommersiya banklarının mürəkkəb fəaliyyətinin çoxvektorlu və çoxsaylı problemlil elementlərinin təhlili ilə bərabər, onların aradan qaldırılma mexanizmlərinin müəyyən edilməsi və bu proseslər üzərində fasiləsiz və etibarlı nəzarət sisteminin qurulması vacib yer tutur. Bu baxımdan, daxili audit öz səlahiyyətləri çərçivəsində bir neçə vacib istiqamətlər üzrə fəaliyyət obyektinin icraçı bölməsi olaraq çıxış etsə də özünün fəaliyyətində bir çox önəmli idarəetmə funksiyalarını yerinə yetirir.

3.2. Azərbaycanın bank sektorunda daxili auditin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və inkişaf perspektivləri

Ölkəmizdə günü-gündən təkmilləşən audit, zəruri infrastruktur sektoru kimi ictimai-iqtisadi nöqteyi-nəzərdən xüsusi məna daşımaqdadır. Dövlət başçımızın iqtisadiyyatın tərəqqisində auditin istifadəsinin artırılması üzrə imzaladığı fərman və sərəncamlarından meydana çıxan vəzifələri icra etmək üçün auditor xidmətinin dövlət nizamlanması və onun normativ hüquqi bazasını inkişaf etdirmək, respublika ərazisində auditor xidməti bazarının hazırkı durumunu mənimsəmək, bu sektorda gedən prosesləri analiz etmək, xidmətin tərəqqi problemlərini təyin etmək və auditor xidmətinin tərəqqisi üzrə kompleks tədbirlər təşkil edilməsinə, respublika ərazisində həyata keçirilən iqtisadi islahatlar, sahibkarlığın tərəqqisi ilə əlaqədar keçirilən tədbirlər auditor xidmətinin olmasının modern tələblər cəhətdən təmin edilməsinə, onun tərəqqi istiqamətlərinin elmi-praktik baxımdan əsaslandırılmasına stimül verməkdədir. Bu nöqteyi-nəzərdən, auditin azad bir sahə

kimi araşdırılması, onun problemlərinin mənimsənilməsi və tərəqqi istiqamətlərinin təyin edilməsi xüsusi aktualıq ifadə edir.

Daxili auditorun önəmli beynəlxalq, həmçinin ölkədaxili araşdırmaların aparılması, bu yöndə təkliflərin və tövsiyələrin verilməsi, müxtəlif layihələr çərçivəsində riskin qiymətləndirilməsi və idarəsi, hesabatlılıq işi üzrə beynəlxalq miqyasda istifadə edilən qabaqcıl təcrübələrin tətbiqi məqsədilə daxili auditin kitabxanası geniş olmalıdır.

Bankdaxili auditin təşkili zamanı effektiv və səmərəli audit ab-havasının yaradılması vacibdir. Bunun əsas şərtlərindən biri struktur bölmələri ilə qarşılıqlı əlaqələrin qurulması və ünsiyyətli audit komandasının yaradılmasıdır. Bu baxımdan, peşəkar ab-hava yaratmaq və işçilərin sərbəst şəkildə fikirlərini söyləməsinə imkan yaratmaq önəmli şərtlərdir.

Kommersiya təşkilatlarında daxili audit fəaliyyətinin tətbiqi problemlərinin iqtisadi analizə mühüm mərhələləri analizi obyekt qismində sənaye təsərrüfat subyektləri vacib hesab edilib, bu əksər parametrlərə görə ölkə iqtisadiyyatının sektorlarında işləyən bank subyektləri üçün xarakterikdir.

Auditor xidmətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün, beynəlxalq təcrübəyə əsasən, Auditorlar Palatasının 2008-cı il, 190/2 sayılı qərarı ilə AR-da auditor xidmətinə keyfiyyətinə nəzarət Əsasnaməsi” qəbul olunmuşdur. Əsasnaməyə müvafiq olaraq, auditin nizamlanması zamanı şəffaflığın artırılması, beynəlxalq audit normalarının tələblərinə əməl olunması üçün AR-nın Auditorlar Palatası Keyfiyyət Nəzarət Komitəsi ərsəyə gəlmişdir. Ancaq əksər təşkilatı məsələlərin həll olunması ilə 2010-cu ildə Əsasnamənin tətbiqinə başlamaq qeyri-mümkün olmuş, 2011-ci ildən tətbiq olunmağa başlanmışdır.

Vurğulamalıyıq ki, “AR-da audit xidmətinin keyfiyyətinə nəzarət üzrə əsasnamə” nin tələblərinə müvafiq audit yoxlamalarının təşkili ölkədə aparılan auditin keyfiyyətini modern tələblərə uyğunlaşdırmağa böyük imkanlar yarada bilər.

Cədvəl 2

Kommersiya təşkilatlarında auditor xidmətlərinin keyfiyyətinə nəzarət üzrə Auditorlar Palatasının həyata keçirdiyi yoxlamaların miqdarı

	İLLƏR						
	2007	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.Auditor təşkilatları	36	34	34	32	36	22	37
2.Sərbəst auditorlar	5	26	32	28	34	9	1

Mənbə: N. Talibov, F. Qarayev, 2018, Bakı: MSV Nəşr, s.71

Onlar yoxlama obyektləri baxımından fərqlənirlər. Daxili auditdə alınan informasiya məxfiyyəti saxlanılır, təftişdə isə alınan informasiya geniş şəkildə müzakirə edilir.

Daxili auditin idarəetmə funksiyasının əsas əlaməti onun idarəetmənin bütün komponentləri ilə münasibətdə olmaqla idarəetmənin ümumi proseslərində davamlı olaraq iştirak etməsidir. İqtisadi idarəetmə komponentlərindən biri olan mühasibat uçotu daxili audit fəaliyyətinin tətbiqi üçün onu vacib məlumatlarla təmin edir. Mühasibat uçotu şirkətin bütün fəaliyyətini tam, mütəmadi, sənədlə və münasibətdə əks etdirməklə onun üzərində müntəzəm nəzarəti həyata keçirir.

Audit yoxlamalarının təşkil edilməsi və həyata keçirilməsi kommersiya banklarının maliyyə və balans hesabatlarının göstəricilərindən istifadə olunması ilə daha çox əlaqədardır. Ancaq maliyyə hesabatları göstəricilərindən və balans maddələri istifadə edilməklə heç də həmişə məqsədlərə çatmaq mümkün deyil. Müasir dövr üçün göstərilən audit xidmətinin yaxşılaşdırılması önəmli vəzifələrdən biri hesab edilir. Auditin keyfiyyəti isə ancaq audit fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericiliyə əməl edilməsinə nəzarət edən nəzarətedici orqanların yox, eyni zamanda auditor rəyindən faydalanan audit sifarişçilərinin problemdir. O cümlədən, bu problem auditor əməkdaşlığının problemdir.

Bizim fikrimizcə, milli audit sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün auditin məqsədlərini təyin etmək, beynəlxalq standartlarla və milli qaydalar

razılaşdırılmıř metadologiya tərtib etmək, həmçinin auditin praktika, nəzəriyyə və beynəlxalq standartlar nöqtəyi-nəzərindən audit fəaliyyət qaydalarının elmi-iqtisadi ekspertizasını həyata keçirmək lazımdır.

Audit xidmətinin effektivliyinin təmin edilməsi ucn milli bazarın v mexanizmlərin hazırlanması zəruridir. Bazar iřtirakıları tərəfindən yoxlama etmədən audit rəyi verilməsi kimi hadisələrə əsas verən dempinqlr qarřı mexanizm qəbul olunmalıdır.

Azərbaycanda audit təşkilatlarının reyting cədvəli auditorlar tərəfindən təqdim edilmiř məlumatlara əsasən ilik yekuna görə nəşr edilir. Bu zaman əsas kriteriya hesabat dövrü ərzində audit xidmətlərinin göstərilməsindən əldə edilən pul vəsaitlərinin həcmi götürülür. Lakin bu göstərici siyahıda olan auditorların iřinin keyfiyyəti barəsində mülahizə yrdlmsin imkan vermir. Reytingin müəyyən olunması qaydalarına müvafiq olaraq daha obyektiv kriteriya sisteminin tərtib olunması lazımdır. Buna görə də auditor mkdařlıęı tərəfindən hazırki kriteriyalardan daha effektiv olan kriteriyaların müzakirə edilib və hazırlanması zəruridir.

Hesab edirik ki, audit təşkilatlarının reyting cədvəlinin hazırlanması ucn ařaęıda sadalanan kriteriyaların tətbiq edilməsi daha mqsduyęundur: (Beynəlxalq elmi-praktik simpozium, 2017, Bakı, s.118)

- auditorların iřinin mhsuldarlıęı;
- bir auditora görə olunmuř sıęorta dniřlrinin həcmi;
- auditorların iřlrinin risk səviyyəsi (yəni bir müqaviləyə əsasən əldə olunan mblęin həcmi, audit planlařdırmasının səviyyəsi nəzarət orqanları tərəfindən həyata keirilmiř yoxlamalar nəticəsində tətbiq olunmuř cərimə cəza tədbirləri, audit sənədləşdirilməsinin vaxtında tərtib edilməsi, göstərilən xidmətlərin kompleksliliyi);
- bir audit gününün dəyəri;
- audit xidmətləri bazarında kompaniyanın iř vaxtı;
- řtatda olan auditorların sayı;
- auditdə yeni texnologiyanın istifadə edilməsi.

Reytingi milli audit təşkilatları, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq kompaniyalar, həmçinin fərdi sahibkarların arasında da aparmaq zəruridir. Auditorların seçimi elmi əsaslandırılmış reyting cədvəli və auditorun işinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi əsasında həyata keçirilir. Auditorların yoxlamanı qaydalara uyğun şəkildə həyata keçirmələri üçün aşağıda göstərilən hərəkətləri etmək lazımdır:

1) audit müqaviləsi imzalananaqəd auditorların təkliflərinin gözdən keçirilməsi dövründə qanunvericiliklə müştərilərin vəzifələrini təyin etmək;

2) audit prosedurlarının həcmi və keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün zəruri informasiyanı təqdim etmək;

3) “Audit xidmətinin göstərilməsi müqaviləsinin imzalanması qaydası”nda dəyişikliklər etmək və ya müqavilə bağlanmasının əsas şərti kimi əməktutumunun əsaslandırılmasını təyin etmək, auditin bölmələri üzrə əhəmiyyətliyi, sifarişçilərlə razılaşmaları təyin etmək.

İnkişaf etmiş texnologiyalara əsaslanan daxili auditin keçirilməsinə imkan verən proqram məhsullarının hazırlanması zəruridir. Vurğulamaq lazımdır ki, yerli praktiklər və alimlər artıq bir neçə ildir ki, milli qaydalara və şəraitə daha uyğun olan beynəlxalq prinsiplərə əsaslanan effektiv audit texnologiyalarının yaradılması üzərində çalışırlar. Belə texnologiyaların və proqram məhsullarının ərsəyə gətirilməsi nisbətən uzunmüddətə və naha başa gəlir. AR-da mövcud audit qaydaları sistemi planlaşdırma mərhələsində, rəy bildirildikdən sonra auditin keyfiyyətini dəyərləndirmək, tenderlər keçirilərkən auditorların seçilməsi imkanını verir. O cümlədən, auditorların müəyyən qruplara aid olunmasının təyin edilməsinə imkan verən, habelə birbaşa fəaliyyət göstərətilərin (auditorların sayı, satışın həcmi) dərc edilməsinə icazə verməyən reyting metoodogiyası tərtib edilmişdir. Ancaq bu sistem hələ ki, testləşdirmə mərhələsində deyildir.

Müasir şəraitdə milli audit sistemi dünya texnologiyalarına əsaslanaraq həyata keçirilməlidir. Bu texnologiyaların əldə olunması və ölkəmizdə çoxsaylı auditorlar tərəfindən tətbiq edilməsi, milli auditin tərəqqisinin, həmçinin qərblə uğurlu şəkildə rəqabət apara biləcək olan milli kompaniyaların yaradılmasının

əsasını təşkil edir. O cümlədən, auditin keyfiyyətsiz şəkildə aparılmasına səbəb ola biləcək amillərin kompleks qiymətləndirilməsinə imkan verən sistemin yaradılması və tətbiq edilməsi zəruridir. Milli auditin tərəqqisi və beynəlxalq mühasibat uçotunun tələblərinin icrasını təmin etmək üçün Mərkəzi Bank və Auditorlar Palatası tərəfindən şərait yaradılmalıdır. Misal üçün, auditor işçi sənədlərinin unifikasiyası, “Audit fəaliyyəti haqqında” Qanuna yenidən düzəlişlər edilməsi və audit təşkilatlarının maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və bu istiqamətdə aparıla biləcək işlərin müzakirə edilməsi.

Hesab edirik ki, qanunda aşağıdakı yeniliklərin edilməsi audit yoxlamalarının nəticələrinin daha səmərəli və effektiv olmasına şərait yarada bilər:

- auditorların məcburi audit aparma səlahiyyətlərinin çoxaldılması;
- Auditorlar Palatasının başqa nəzarət orqanları ilə münasibətinin yaxşılaşdırılması;
- auditin keyfiyyət, onun qiymətləndirilməsi, baza anlayışlarını və ayrı-ayrı səviyyələrə nəzarət sistemini qeyd etmək;
- auditin dövlət tənzimlənməsi metodlarına bəzi əlavələr etmək.
- əsaslandırılması olmayan auditor fəaliyyətinin lisenziyalaşdırma sistemini aşkar etmək.

Təcrübədən məlum olur ki, lisenziyalaşdırma sistemi milli bazarın müdafiəsində və keyfiyyətsiz auditin aparılmasında əngəl rolunu daşımır. Bununla yanaşı, xüsusi olan lisenziyalaşdırma tələbləri Auditorlar Palatasının təsdiqlədiyi audit fəaliyyətinin qaydalarına ziddir. Misal üçün, ən vacib lisenziyalaşdırma tələblərindən biri auditor xidmətinin sadəcə ştat işçiləri tərəfindən göstərilməsidir. Bununla yanaşı, “Audit fəaliyyəti haqqında” Qanunda auditor xidməti anlayışı mövcud deyildir. Bu zaman isə belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, uyğun audit xidmətlərini podrat təşkilatlarının cəlb edilməsi ilə müəyyən olunan təsərrüfat subyekti icra etmədiyi halda, lisenziyanın tələblərinə görə bu audit təşkilatına fəaliyyət hüququ verilmir. Audit fəaliyyətində dəyişikliklərdən başqa, auditorların hazırlıq səviyyəsinin inkişaf etdirilməsi vacib məsələdir. Modern vergitutma, mühasibat uçotu və auditor ilə bərabər, geniş dünya görüşünə, həmçinin bəzi

səciyyəvi bacarıqlara yiyələnmişdir. O, ancaq mühasibat uçotunun təşkilinin vəziyyətini yoxlamaq və maliyyə hesabatlarının tərtib olunması düzgünlüyünü təsdiq etmək deyil, eyni zamanda bütün iqtisadi məsələlər barədə alternativ tövsiyələr verməyi bacara bilmək üçün idarəetmə uçotu, informasiya texnologiyaları, maliyyə uçotunun proqnozlaşdırması sahəsindəki bilikləri və müvafiq bacarıqları özündə birləşdirməlidir. Auditorların bu bacarıqlarının öyrənilməsi nöqtəyi-nəzərindən bir daha auditorların hazırlanması proqramında dəyişikliklərin edilməsi, auditin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və avtomatlaşdırılması ölkədəki auditorların bu sahədəki bacarıq və biliklərinin əhəmiyyətli ölçüdə yüksəlməsinə imkan vermiş olar.

Adətən təşkilat rəhbərlərinin audit fəaliyyəti sahəsində təcrübələri olmadığı üçün təklif edərdik ki, audit firmasının rəhbərliyinin ixtisas atestati ilə bərabər, auditor fəaliyyətində müəyyən staja sahib və tələb edilməsi kimi qanunvericilikdə dəyişiklik olunsun. Eyni zamanda audit xidmətlərinin çeşidini genişləndirmək zəruridir. Müasir dövrdə bazar mühiti özünün tələblərini diktə etməklə, audit xidməti növlərinin (misal üçün, maliyyə informasiyalarına münasibətdə ayrılıqda audit prosedurlarının həyata keçirilməsi) tərəqqisini stimullaşdırır. Audit rəyində ən əsas diqqət ancaq maliyyə hesabatının təsdiq olunmasına yox, eyni zamanda müştəri olan müəssisənin sonrakı inkişafının proqnozlaşdırılması və təhlilinə yetirilməlidir.

Daxili bank auditinin həyata keçirilməsində də bir sıra problemlər yarana bilər. Daxili auditin inkişaf etdirilməsi üçün aşağıdakılara xüsusi nəzər salmaq zəruridir:

- müşahidə şurasının bankların daxili nəzarəti sistemindəki vəzifə və məsuliyyətlərinin artırılmasına, habelə onların daxili nəzarətin mövcud vəziyyəti barəsində informasiya ilə təmin olunmasına;
- bankın inkişafı yönündə çıxan problemlərə, həmçinin bankın fəaliyyətində meydana gələn risklərə uyğun olaraq, bankdakı daxili audit xidməti şöbəsi işçilərinin say tərkibinin təyin olunmasına və onların peşəkarlıq səviyyələrinin artırılmasına dair müəyyən tədbirlərin görülməsinə.

Belə hesab edirik ki, daxili audit xidməti bankdakı ən böyük struktur bölməsi olmalı deyil, həmçinin bu bölmənin işçilərinin orta hesabla sayı bankın ümumi heyətinin bir faizindən çox olmasına gərək yoxdur. O cümlədən, bankdaxili audit xidməti, bankın heyətinin say tərkibi, onların apardığı əməliyyatların xarakterindən və sayından asılıdır və ona fərqli amillər təsir göstərdiyi üçün bu daimi xarakter daşımamalıdır. Misal üçün, daxili nəzarət sisteminin nisbətən yüksək səviyyədə təşkil edilməməsi, nəzarət orqanlarının çoxsaylı iradları, kadr axını, bank biznesinin yaxşı tərəqqisi (həmçinin, yeni struktur şöbələrinin açılması, bank tərəfindən texnologiyaların və yenilikçi məhsulların tətbiq edilməsi) kimi faktorlar bankdaxili auditor xidməti işçilərinin say tərkibinin artırılması amilinə aid olunur. Bankdaxili audit xidməti işçilərinin peşəkarlıqları və bu sahədəki sərişətləri onların işinin effektivliyinin xüsusi şərtlərindəndir. Daxili audit xidməti kadrlarının öyrədilməsi, peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması üzrə banklar tərəfindən göstərilən cəhdlərə və aparılan işlərə baxmayaraq, işçilərin peşəkar hazırlığının səviyyəsi hələ də qənaətbəxş deyildir. (Q. Bayramov, S. Gülməmmədov, Bakı 2015 s.143.) Bu problemin həlli yolları kimi isə aşağıdakıları göstərmək olar:

- heyətin iş yerlərində praktiki olaraq öyrənilməsi;
- obyektivliyin və qərəzliyin, maraqlar münaqişəsini yox etmək üçün heyətin bankdaxili audit xidmətində rətasıya olunması;
- diplom (sertifikat) əldə etmək şərti ilə bankdaxili auditorları beynəlxalq əhəmiyyətli olan auditor asossasiyalarında tədris prosesinin keçirilməsinə həvəsləndirmək.

Daxili auditorların ixtisaslaşdırılmasının yaxşılaşdırılması üçün il ərzində işgüzar görüşlər, forumlar və bank auditini apan auditorlarla seminarlar təşkil etmək zəruridir. Bu cür görüşlərdə maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarının tətbiqi edilməsi ilə bağlı daxili auditorların əsas vəzifələrini təyin etmək, illik hesabatların keçirilmə nəticələrini danışmaq, mühasibat uçotu və auditin aktual problemlərini analiz etmək olar. Qeyd edilənlərə əsasən belə qənaətə gəlmək olar ki, ölkəmizdə bank auditini də daxil edilməklə, milli audit sistemində hələ də həllini tapmamış bəzi problemlər vardır. Belə hesab edirik ki, yuxarıda

məsləhət gördüyümüz tədbirlər kompleksi bank auditinin etibarlılıq və effektivliyini artırmaqdan başqa, bank fəaliyyəti ilə bağlı olan bütün tərəflərin maraqlarının təmin edilməsi imkanını verəcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işinin başa çatdırılması, o cümlədən işin strukturu üzrə aparılmış araşdırmalar və təhlillər nəticəsində dissertasiya işinin əsas vəzifəsi kimi qarşıya qoyulan problemlər ətrafında nəticələr çıxarmağa, bunlarla bağlı müəyyən tövsiyələr bildirərək təkliflərin hazırlanmasına imkan verir.

Beləliklə, bank sektorunun effektiv fəaliyyəti ilk növbədə onların işlərinin idarəsinin səmərəliliyindən asılıdır. Effektiv idarəetmə və nəzarət mükəmməl daxili audit strukturunun qurulması ilə mümkündür.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank sektorunun risklərdən qorunmasında və sağlam təşkilati strukturun qurulmasında daxili auditin xidməti əvəzsizdir. Ona görə də banklarda daxili audit xidməti üçün müstəqil şərait yaradılmalıdır.

Fikrimcə, təhlil materiallarını yekunlaşdıraraq nəticələr çıxarmaq və müəyyən olunan nöqsanların aradan qaldırması məqsədilə aşağıdakı təkliflər paketinin hazırlanması məqsədəuyğun sayıla bilər:

1. Daxili auditin təhlil və yoxlama metodlarının əsasını təşkil edən üsulların və prosedurların, uçot sənədlərinin seçilməsi mərhələsinin müasir şəraitin tələblərinə uyğun şəkildə baxılması və daxili auditin təşkili üzrə zəruri sənədlərin siyahısının yenilənməsi;

2. Bank risklərinin kompleks şəkildə araşdırılması, öyrənilməsi, sistemli təhlili və risklərin idarəsi prosedurlarının bankın başqa struktur vahidləri ilə mütəmadi fəaliyyət rejimində təşkilinin meyarlarının hazırlanması, ən önəmlisi isə banklarda daxili auditin mühüm bank bölməsi kimi fəaliyyətinin təmin olunması;

3. Kommersiya banklarında risklərin daha dürüst maliyyə və mühasibat sənədlərinin əsasında proqnozlaşdırılması, idarə olunması və təhlil edilməsi sisteminin təşkili;

4. Bank risklərinin daha çox rast gəlinəyi bank əməliyyatları sahəsinin bankdaxili audit mexanizminin vasitəsi ilə mütəmadi rejimdə izlənilərək öyrənilməsi, buradakı problemlərin aşkar edilməsi, yarana biləcək arzuolunmaz

situasiyaların qarşısının alınması, bankdakı mövcud risklərdən yaranan zərərlərin və itkilərin minimuma endirilməsi tədbirlərinin reallaşdırılması;

5. Dünya bank sistemində, bankın fəaliyyət göstərdiyi regionda, ölkənin bank strukturlarında gedən proseslərin təhlilindən çıxış etməklə, bankdakı risklərin kifayət qədər etibarlı şəkildə idarə edilməsi rıçaqlarının müəyyən edilməsində daxili auditin effektivliyinin yüksəldilməsi;

6. Daxili auditin kadr heyətinin, həmçinin menecmentinin peşəkarlıq səviyyəsinin artırılaraq dünya standartları səviyyəsinə qaldırılması yönündə təsirli tədbirlərin davamlı və ardıcıl görülməsi, onların potensialından bankın strateji məqsəd və vəzifələrinin həyata keçirilməsində maksimum istifadəsinin təmin olunması;

7. Daxili auditin transformasiyası ilə əlaqədar informasiya bazasının obyektiv şəkildə yaradılması, bura daxil olan zəruri elementlərin və detalların bankların ali rəhbərlik orqanı səviyyəsində ciddi araşdırılması, yaranan vəziyyətə uyğun gələn daxili audit mexanizmlərinin tətbiqi;

8. Daxili auditin kommersiya banklarının nəzarət və idarəetmə sistemində bank risklərinin idarə edilməsi, habelə onlar üzərindəki nəzarət funksiyalarının müasir bank şəraitindəki adekvatlığının monitorinqinin təşkil edilməsi və bu sahədə tətbiq olunan bank mexanizmlərinin, daxili audit metodlarının, rıçaqlarının təkmilləşdirilməsi

9. Mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilərək beynəlxalq standartlara uyğunluğunun təmin edilməsi

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının “ Auditor xidməti haqqında” Qanunu, (1994), Bakı.
2. Azərbaycan Respublikasının “Daxili audit haqqında” Qanunu, (2007), Bakı.
3. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, (2004), Bakı.
4. Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası haqqında Əsasnamə, (1995),Bakı.
5. Azərbaycan Mərkəzi Bankı, Daxili Audit Standartı,(2001).
6. Azərbaycan Respublikasının “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunu, (2004) , Bakı.
7. Abdullayev Ş.Ə.,Əsgərova R.V. (2009), Bank işi, Bakı, Çəşioğlu.
8. Zahid Fərrux Məmmədov. (2013) Bank fəaliyyətinin əsasları. (Elmi-nəzəri və praktki məlumat kitabı). Bakı, Azərnəşr.
9. Müasir şəraitdə şəffaflığın artırılmasında auditin rolu, beynəlxalq elmi-praktik simpozium,(2017), Bakı.
- 10.Keyfiyyətə nəzarət, audit, təhlil, digər təsdiqləmə və əlaqəli xidmətlər üzrə Beynəlxalq Standartlar Toplusu 1-ci və 2-ci cild, (2014, 2016), Bakı.
11. Q. Bayramov, S. Gülməmmədov 2015
- 12.V.T.Novruzov, R.T.Qənizadə, Ş.H.Yaqubov; Tərc. ed. N. Murtuzayeva; (2015), “Daxili audit fəaliyyətinin təməl prinsipləri”, Beynəlxalq Auditorlar İnstitutu; Bakı.
13. R. N. Əzizov, F. M. Quliyev ; elmi red. Z. H. İbrahimov, (2014), Beynəlxalq bank auditi, Bakı.
14. Q. Bayramov, S. Gülməmmədov, (2015), “Müasir şəraitdə auditin aktual problemləri” , Bakı, Nağıl evi.
15. N. Talıbov, F. Qarayev, İ. B.Zeynallı, (2018), Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının 2017-ci il üzrə fəaliyyətinin yekunlarına dair hesabat, Bakı, MSV Nəşr.

16. M. M. İsmayılov, Y. B. Əhmədov, P. E. Muxtarova, C. C. Allahverdiyeva , (2015), “Audit praktikum”, Bakı, Mütərcim.
17. F. Ş. Hacıyev, Ş. H. Əliyev “Audit Bakı: İqtisad Universiteti, 2012
18. A. Ş. Bəkirli., (2016), “Beynəlxalq idarəetmə sistemlərinin inteqrasiyası və auditi”, Bakı, Oğuz Eli.
19. Kazımlı X., Quliyev İ.,(2011), Bakı, “İqtisad Universiteti”,s.187
20. Məmmədov K.B., (2014), Azərbaycanın vergi jurnalı- №1,s.159

Xarici dildə

1. Заварихин Н.М., Щербакова Е.В.,(2010), Внутренний аудит в системе корпоративного управления коммерческого банка // Внутренний контроль в кредитной организации.
2. Собуа Т., (2009), Организация и методика внутреннего аудита в хозяйствующих субъектах. Дисс. канд. экон. наук. Воронеж.
3. Попова А.Х., (2007), Теоретические и методологические концепции аудита в соответствии с международными стандартами. Дисс. д-ра экон. наук. Орел.
4. Склеимов Н.В., (2003), Организационное и методологическое обеспечение внутреннего аудита. Дисс. канд. экон. наук. Москва.
5. Челюскин А.Л., (2000), Контроль за рисками в банковских учреждениях: опыт стран Западной Европы и США и возможности его использования в России. Дисс. канд. экон. наук., Москва, 158 с.).

İnternet resursları

1. <http://www.ey.com>
2. <http://www.pwc.com>

3. www.bankir.lv
4. www.studopedia.ru
5. <http://www.irbis.vogu.ru>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Audit yoxlamalarının təsnifatı.....	32
Cədvəl 2. Kommersiya təşkilatlarında auditor xidmətlərinin keyfiyyətinə nəzarət üzrə Auditorlar Palatasının həyata keçirdiyi yoxlamaların miqdarı.....	55